

מדיניות הביטחון השוטף 1948-1956: דילמות מרכזיות

זכי שלום

מבוא

מדיניות הביטחון השוטף כלפי מדינות ערב, בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה, הותוותה ועוצבה כתגובה לפעילות העוינת שבוצעה נגד מדינת ישראל מתוך שטח מדינות ערב. פעילות זו כללה, בין השאר, חדירות של מסתננים לפיגועים בתחומי מדינת ישראל, מיקושים, מארבים, ירי מעבר לגבול וכיו"ב. אין ספק, כי בין כלל מרכיבים אלה תפסה תופעת ההסתננות ותגובות ישראל כלפיה מקום מרכזי במסגרת מערכת הגורמים, אשר הטביעו חותמם על עיצוב מערכת יחסיה של מדינת ישראל עם מדינות ערב בתקופת השנים שלאחר מלחמת העצמאות.

על רקע זה אין פלא אפוא, כי סוגיות שונות, אשר היו כרוכות בתופעת ההסתננות ובתגובות מדינת ישראל כלפיה, שימשו במהלך התקופה הנידונה מוקד להתייחסויות מרובות מצד אישים שונים בהנהגת המדינה, ובין-גוריון בראשם. בהתייחסויות אלה נחשפו, לעתים קרובות, לצד נקודות הסכמה מרובות, גם מחלוקות ונקודות מבט שונות.

עבודה זו נועדה לבחון סוגיות מרכזיות שנתעוררו בעקבות תופעת ההסתננות ומדיניות התגמול שאימצה מדינת ישראל בתגובה לה. הדגש יושם, מטבע הדברים, על נקודות המחלוקת שנתגלעו בהנהגת המדינה סביב תופעה זו ומשמעויותיה לגבי מדינת ישראל, וכן סביב הערכת יעילותה של מדיניות התגמול והסיכונים שהיא העמידה בפני מדינת ישראל.

מאפייני ההסתננות

אף שבמשך שנים לא מעטות היתה תופעת ההסתננות מוקד מרכזי לדיונים ולהתייחסויות בהנהגת המדינה, הרי במשך כל אותה תקופה, וגם בשנים שלאחריה, לא הובהרה באורח חד-משמעי הגדרתו של מושג זה. תחת קורת הגג הרחבה למדי של המונח 'הסתננות' הסתופפו להן פעולות שונות ומגוונות שנעשו נגד מדינת ישראל – מתקניה, חייליה ואזרחיה – ברמות אינטנסיביות שונות של אלימות. המשותף לכל הפעולות האלה היתה העובדה שהן נעשו בידי ערבים תושבי הארצות הערביות השכנות, תוך חציית קווי שביתת הנשק לתחומי מדינת ישראל.

ברמתה הצנועה ביותר באה תופעת ההסתננות לידי ביטוי בחדירות שנעשו בשוגג לתוך תחום מדינת ישראל. כך למשל נתקלו כוחות הביטחון, לעתים מזומנות, ברועים ערביים שחצו עם צאנם את קווי הגבול בחיפוש אחר מרעה. חוסר הבהירות

אשר אפיין את סימונם של קווי שביתת הנשק בגזרות השונות יצר מטבע הדברים מסכת של נסיבות אובייקטיביות, אשר אפשרו את התפתחותה של תופעה זו, לפחות בשלבים הראשונים שלאחר תום מלחמת העצמאות.¹

אף שחדירות אלה נעשו שלא מתוך מגמה לבצע פעולות בעלות אופי עוין בשטח מדינת ישראל, נתפסה עצם התמשכותן כתופעה הטומנת בחובה סיכונים בלתי מבטלים עבור המדינה. בהעדר תגובה נחרצת מצד ישראל המיועדת לשרש תופעה זו, עלולות היו מדינות ערב לבוא לידי מסקנה שישאל תהיה מוכנה להשלים למעשה, אם לא להלכה, עם התופעה של 'גבולות פרוצים' לאורך קווי שביתת הנשק, ובלבד שלא להגיע לעימות צבאי עם מדינות ערב. למסקנה זו עלולות היו להיות השלכות מרחיקות לכת לגבי הערכתן של מדינות ערב והקהילייה הבינלאומית את מידת נחרצותה של מדינת ישראל להגן על אחיזתה בגבולות שביתת הנשק.

מעבר לאופייה ה'תמים למראה' (חדירות שלא למטרות עוינות לשטח מדינת ישראל) באה תופעת ההסתננות לידי ביטוי גם במיגוון רחב של פעולות בעלות אופי אלים לאורך קווי שביתת הנשק ובתחומי מדינת ישראל. בהיבטיה הפחות-חמורים התאפיינה תופעת ההסתננות בחדירות לצורכי הברחה, גנבת רכוש, חבלה במתקנים ואיסוף נתוני מודיעין עבור הממסד הביטחוני בארצות השכנות. בהיבטיה החמורים יותר באה תופעת ההסתננות לידי ביטוי בחדירות לצורך רצח מתוכנן של חיילים ואזרחים ישראלים.

אחריות מדינות ערב להסתננות

בכל תקופת השנים הנידונה הפגינה מדינת ישראל עמדה רשמית אחידה בקשר לקביעת האחריות לתופעת ההסתננות. על פי עמדה זו המדינות הערביות, אשר מתוך תחומיהן יוצאים המסתננים לפעולותיהם בשטח מדינת ישראל, נושאות באחריות המלאה לתופעה זו ולתוצאותיה. מדינת ישראל, על פי עמדה זו, אינה רואה עצמה חייבת, ואף אין זה מתפקידה, לחקור ולדרוש לאחר כל אירוע של הסתננות, אם ובאיזו מידה נסתייעו המסתננים בגורמים ממסדיים בארצות השכנות לצורך ביצוע פעולותיהם בשטח מדינת ישראל. די לה למדינת ישראל בהוכחה כי המסתננים חצו את קווי שביתת הנשק מתוך תחומה של אותה ארץ ערבית כדי להטיל עליה את מלוא האשמה לפעולה ולתוצאותיה.

עמדה רשמית זו שימשה טיעון מרכזי במסגרת מאמציה של מדינת ישראל לבסס את זכותה המשפטית והמוסרית להתווייתה והוצאתה אל הפועל של מדיניות התגמול. בהעדר יכולת מצדה להציג ראיות משכנעות לביסוס אשמתה הישירה של מדינה ערבית זו או אחרת לכל אחת מפעולות ההסתננות שבוצעו נגדה, יכול היה טיעון זה לבדו לבסס את 'זכותה' של מדינת ישראל להגיב באורח צבאי נגד מדינות ערב בגין ההסתננות.

אין ספק, כי מעבר לצורך למצוא צידוק למדיניות התגמול שיקפה עמדה זו גם הכרה פנימית עמוקה של הנהגת המדינה, כי מדינות ערב, אשר מתוך תחומן יוצאים המסתננים לפעולותיהם בשטח מדינת ישראל, אכן נושאות באחריות המלאה לכך.

ואולם, עמדה רשמית זו לא נתנה ביטוי למלוא מורכבותן של הסוגיות שנגעו להערכת מידת אחריותן, הלכה למעשה, של מדינות ערב ככלל (ושל כל אחת מהן לחוד) לתופעת ההסתננות. שאלות ותהיות רבות לא יכלו למצוא להן מענה במסגרת עמדה 'קשיחה' זו.

אין תימה אפוא, כי מעבר לעמדה רשמית זו עדים אנו, במהלך התקופה הנידונה, להתלבטויות תכופות למדי של אישים בהנהגת המדינה סביב שאלת אחריותן ה'אמיתית' של מדינות ערב לתופעת ההסתננות, וחלקם, במסיבות סגורות בדרך כלל, אף נותנים ביטוי לעמדות שאינן עולות, לחלוטין, בקנה אחד עם עמדת רשמית זו.

מקורם של הלבטים באשר להערכת אחריותן ה'מעשית' של מדינות ערב לתופעות ההסתננות התמקד בראש וראשונה בניסיונות להגדיר את מידת 'עצמאותה' של תופעה זו בתוך המערכת הכוללת של הסכסוך הישראלי-ערבי. במהלך השנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות ניתן ביטוי מודגש, במסגרת זו, לתפיסה אשר ביקשה לראות בהסתננות תופעה בעלת 'ישות' משל עצמה שאינה קשורה, באורח בלתי-ניתן להפרדה, עם המסגרת הכוללת של יחסי ישראל והעולם הערבי: 'הגורם שבלי ספק יגרום לפורענויות, קלות או חמורות', אומר בן-גוריון באחד ממפגשיו עם סגל הפיקוד הגבוה של צה"ל (יוני 1951), 'זה גורם הפליטים. כאן יש למעלה משש-מאות אלף אנשים מיואשים, מאוכזבים, שהפסידו הכול ולא קיבלו כלום; שרומו על ידי מנהיגים ו"משחררים", ועכשיו נעזבו לנפשם, לעוניים, לסבלם. אבל חרונם ומרירותם מופנים לא כלפי אלה שגרמו לאסונם - אנשי המופתי ושליטי ארצות ערב - אלא נגד היהודים. ... הם מסוגלים לכל מעשה נואש ומטורף.'²

כשנה מאוחר יותר חוזר בן-גוריון ונותן ביטוי, אף בצורה נחרצת יותר, לקשר הבלתי-נמנע הקיים, לדעתו, בין בעיית הפליטים, שנתהוותה בעקבות מלחמת העצמאות, לבין תופעת ההסתננות. במסגרת זו מרחיק בן-גוריון לכת, לעתים, ובדבריו הוא נותן למעשה תימוכין לטענתן של אחדות ממדינות ערב באשר לחוסר יכולתן, למרות רצונן, לבלום את תופעת ההסתננות. באחד מנאומיו במסגרת מפלגתית מצומצמת (יולי 1952) אומר בן-גוריון:

אין אנו נמצאים במצב של שלום אלא של מלחמה. כל שבוע נהרג חייל כאן וחייל שם על ידי מסתננים. אין להניח שדבר זה ייפסק [וזאת] מטעם פשוט. ישנם כשש-מאות עד שמונה-מאות אלף פליטים על הגבולות. ... אנשים אלה מנושלים - שדותיהם, בתיהם, כפריהם לעיניהם נגזלו. הם רעבים, מרי נפש. ... בכל אופן אין אפשרות שהדבר [ההסתננות] ייפסק, גם אם יהיה רצון טוב אצל שכנינו; והיו מקרים שהם גילו, מתוך הכרח, רצון טוב. אין הם יכולים להשתלט על העניין.³

ככל שנקפו השנים, הלכה והתחזקה ההערכה שלפיה מאפיינים אלה של תופעות ההסתננות ילכו וישתנו במשך הזמן, וכי התהדקותה של מערכת היחסים בין המסתננים לבין מדינות ערב היא התפתחות בלתי-נמנעת בשלב כלשהו. שאיפתן הבלתי-נלאית של מדינות ערב לפגוע במדינת ישראל מצד אחד, וחששן הכבד מפני הסתבכות במלחמה כוללת נגדה מצד אחר, לא יכולים היו שלא להביאן לראיית

ההסתננות כדרך פעולה הנוחה ביותר עבורן בתקופת הזמן הנוכחית. ביטוי להערכת מצב זו נותן ראובן שילוח. בהתייחסות שגרירים המתקיימת באוגוסט 1953 הוא אומר:

אף על פי שאני מייחס חלק ניכר של התקריות לעובדות אובייקטיביות, היינו יושבים פליטים על הגבול, הגבול ארוך, יש חוסר עבודה וקל לחדור ולשדוד, לא אתפלא אם ביום מן הימים – ולדעתי לא רחוק היום הזה – תתחלנה מדינות ערב לראות בזה נשק מצוין נגדנו ולארגן הסתננויות. ... מבחינה ערבית, נשק ההסתננויות – קל מאוד להשתמש בו, אין הוא תובע מאמצים, אינו תובע אירגון. אם אנחנו מגיבים בחריפות, הרי זה מעמיד אותנו במצב לא נוח.⁴

יחד עם זאת, עד לתקופת זמן מאוחרת יחסית (קיץ 1954) אנו עדים להתבטאויות והערכות מפי גורמים בעלי נגישות, המגלות הבנה לקשיים האובייקטיביים שבהם נתקלות מדינות ערב בניסיונותיהן להצר את פעילות המסתננים.⁵ מעבר לכך מבקשות הערכות אלה, למעשה, 'לנקות' את מדינות ערב, ובעיקר את ירדן, מהאשמה של מדיניות יזומה ושיטתית של הפעלת מסתננים משטחן לעבר מדינת ישראל: 'ממשלת ירדן והלגיון', קובע מנהל מחלקת החקר במשרד החוץ (מאי 1953), 'נלחמו כל הזמן, לפי דרכם, בהסתננות. בכל אופן, הם לא עודדו הסתננות בשום פנים, לא ארגוה ולא כיוונוה.'⁶ מחרה מחזיק אחריו ראובן שילוח, אשר קובע נחרצות, זמן קצר לאחר מכן: 'אשר להסתננויות, אינני מוכן לקבל את ההנחה, שממשלת ירדן יש בה משרד או מחלקה המתכננת הסתננויות באזור זה או אחר.'⁷ הערכה זהירה וספקנית יותר של עמדת ממשלת ירדן בסוגיית ההסתננויות משטחה לעבר מדינת ישראל מציג אחד מחברי הכנסת של מפא"י, במסגרת דיון בסוגיה זו בפורום מפלגתי מצומצם: 'ברור לנו', הוא קובע (אפריל 1954), 'שאינן מדיניות מוצהרת של המדינות השכנות על הסתננות. זו אינה פעולה מתוכננת באותה מידה שהם שולחים צבאות; זה מעשה כנופיות, קבוצות מאורגנות ומאורגנות-למחצה; ויש בתוך הממשלות של הארצות האלה ויכוחים באיזו מידה יש להילחם בהסתננות – ויש ממעיטים, ויש מוסיפים.'⁸

בשלב כלשהו, ככל הנראה לקראת סוף 1954 – תחילת 1955, הולך ומסתמן שינוי בולט בהערכת מצב זו בקרב גורמי הערכה מוסמכים במדינת ישראל. ככל שגוברת ההעזה בפעילות המסתננים (מספר גדל והולך של פעולות בקרבת ריכוזי אוכלוסין במרכז הארץ), היקף פעולותיה הולך ומתרחב, ותוצאותיה הקטלניות כנפש וברכוש מגיעות לממדים חסרי תקדים, כך הולכת ומתחזקת ההערכה במדינת ישראל ולפיה פעילות המסתננים מתואמת עם הממסדים הביטחוניים בארצות השכנות, בצורה זו או אחרת: 'בעוד שפעולות הטרור הראשונות', כותב מ' עמית, 'נעשו ביוזמתם של פליטים ערביים, שברחו מאדמותיהם במהלך מלחמת העצמאות, הרי פעולות החבלה בשנים 1954-1955 אורגנו על ידי המצרים. בעזרת נשק הטרור קיוו המצרים להחליש את ישראל, מבלי להסתבך במלחמה כוללת.'⁹

אחד הביטויים הגלויים יותר לשינוי זה בהערכת המצב לגבי אחריותו ה'מעשית' של מדינות ערב לתופעות ההסתננות הן התבטאויות חוזרות ונשנות של אישים

בהנהגת המדינה, לרבות דוד בן-גוריון, המייחסות קשר ברור בין פעולות המסתננים נגד מדינת ישראל לבין נכונותה של מדינת ישראל למלא אחר מחוייבויותיה במסגרת הסכמי שביתת הנשק. המסר אשר ביקשו התבטאויות אלה להעביר לארצות השכנות היה חד-משמעי: מדינת ישראל רואה בהמשך פעולות המסתננים נגדה לא רק פגיעה קשה במעמדה הביטחוני, אלא אף הפרה בוטה של הסכמי שביתת הנשק מצד מדינות ערב עצמן.

הפרה זו של הסכמי שביתת הנשק, כך הובהר, לא זו בלבד שהיא מעניקה למדינת ישראל את הזכות המשפטית והמוסרית לפעול בדרך של מדיניות תגמול, אלא שהיא אף מעמידה בסימן שאלה את מכלול מחוייבויותיה של מדינת ישראל במסגרת הסכמי שביתת הנשק: 'ההתחייבויות הנובעות מחוזה זה' [הסכם שביתת הנשק], אומר בן-גוריון באחד מנאומיו (יולי 1955), 'מותנות בשמירת ההתחייבויות על ידי הצד השני. אין חוזה זה מחייב רק צד אחד. ... הצד הראשון לא שומע, גם הצד השני לא שומע. כל חוזה הוא דבר הדדי. בטלה ההדדיות, בטל הדבר'.¹⁰

יחד עם זאת, טיבו והיקפו של שיתוף פעולה זה בין המסתננים לבין הממסדים הכיטחוניים בארצות ערב השכנות לא תמיד היה ברור למקבלי החלטות במדינת ישראל. המקילים נטו לתחום שיתוף פעולה זה במסגרת של סיוע פסיבי בלבד, אשר בא לידי ביטוי בעיקר ב'עצימת עיניים' מצד השלטונות, בחיפוי שקט על המסתננים, בהימנעות מהצרת צעדיהם וכיו"ב. המחמירים, לעומת זאת, נטו לראות במסתננים זרוע צבאית לכל דבר, המופעלת מטעם הממסדים הביטחוניים בארצות השכנות.

ביטוי מודגש לתפיסה ה'מחמירה' בהצגת מערכת הקשרים בין המסתננים לבין גורמים ביטחוניים במדינות ערב ניתן לראות בדברים שאומר שר החוץ, משה שרת, לשגריר ארצות-הברית בישראל בעקבות פעולת עזה ולפיהם – 'עקבות פעולות החבלה, הריגול והרצח מובילות באופן ברור למרכז המודיעין המצרי בעזה'.¹¹

מחרה מחזיק אחריו גם יוסף תקוע, הממונה על ועדות שביתת הנשק במשרד החוץ. כדבריו לשגריר ארצות-הברית הוא טורח להבהיר כי פעולת עזה בוצעה על רקע של – 'עדות חותכת שפעולות [המסתננים], שבוצעו מגבול מצרים, אורגנו על-ידי מוסד מרכזי של ממשלת מצרים'.¹²

יעילות מדיניות התגמול

הערכת האיום

מעבר לשאלת אחריותן הכוללת של מדינות ערב לתופעת ההסתננות, עמדה הנהגת המדינה בפני לבטים גם בקשר לדרכי הפעולה המתבקשות מצד ישראל נוכח התמשכותה של תופעה זו. עצם ההערכה, כי שורשיה של תופעת ההסתננות היו נעוצים בראש וראשונה בתחושת העוול הקשה שנגרם לערביי ארץ ישראל במהלך מלחמת העצמאות, חייבה את הנהגת המדינה להסכין עם המחשבה שלפיה תימשך תופעה זו עוד תקופת זמן ארוכה למדי: 'את אירועי הביטחון השוטף', אומר משה דיין, 'חייבים היינו לראות לא כאפיזודות חולפות, אלא כמצב המשתרר לזמן ארוך – עשר שנים, עשרים שנה? מי יכול היה לומר כמה זמן נצטרך לחיות בנתוני הביטחון הקיימים'.¹³

אין עוררין על כך שתופעת ההסתננות עוררה בציבור היהודי במדינת ישראל – בעיקר ביישובים שלאורך קו שביתת-הנשק, אך גם בריכוזים עירוניים – תחושות חרדה עמוקות ביותר. במישור הלאומי העמידה תופעה זו בספק את עצם יכולתה של מדינת ישראל להמשיך ולהתקיים כמדינה המסוגלת להעניק לאזרחיה מידה סבירה של ביטחון אישי. אישים שונים במערכת הפוליטית הרחיקו לכת מעבר לכך, והגדירו את ההסתננות כתופעה ה'מסכנת את עצם קיומו הפיסי'¹⁴.

כדי להמחיש את חומרתה של תופעת ההסתננות הוצגו לעתים מזומנות נתונים סטטיסטיים של תוצאותיה החמורות מבחינת אבידות בנפש, פציעות ופגיעות ברכוש.¹⁵ ואולם נתונים אלה, למרות היקפם, אינם משקפים, להערכתנו, את מלוא חומרתה של החרדה שנשתררה ביישוב היהודי בתקופת הזמן הנדונה עקב מכת ההסתננות. ההעזה הרבה שגילו המסתננים באחדות מפעולותיהם, החדירות התכופות למדי לריכוזי אוכלוסין במרכז הארץ, ההתעצמות המאיימת של כלל מדינות ערב, אופייה ה'שברירי' של החברה הישראלית בתקופת זמן זו, עמדתם הבלתי אוהדת של המעצמות והאו"ם, המצב הכלכלי הקשה במדינה, ומעל לכל התחושה הבלתי מעורערת כי מאחורי פעולות המסתננים עומדות מדינות ערב, וכי מטרתן הברורה היא השמדתה הפיסית של מדינת ישראל – כל אלה תרמו תרומה מכרעת להתבססותה של תחושת החרדה הכבדה ששלטה בציבור בתקופת זמן זו על רקע פעילות המסתננים.

אין ספק, כי גם הנהגת המדינה היתה שותפה מלאה לראיית חומרתה של תופעת ההסתננות, אם כי קשה לנו להעריך אם גם בה אחזה תחושת החרדה ששררה בציבור ובאיזו מידה. באחת מהתבטאויותיו בהקשר זה, חודשים ספורים לפני שהחלו התכוננים המעשיים לקראת מבצע 'קדש', נותן בן-גוריון ביטוי לגישה המבקשת להציג בצורה 'מצומצמת' יחסית את חומרתה של תופעת ההסתננות מבחינתה של מדינת ישראל: 'אי אפשר לקרוא מלחמה להתקפות של חבורות שודדים, או מרצחים או פידאין, או אפילו של יחידות צבאיות שעוברות את הגבולות ומפגזות יישובים ויורים במשמרות שלנו; וגם לא לחציית גבול של איזה גדוד מצרי בניצנה והטוחות ותוחים של הסורים לכנרת. אלה הן תגרות שכנים, ולא מלחמה.'¹⁶

ביטוי אחר לראייה 'מצומצמת' זו של חומרת תופעת ההסתננות ניתן אולי לראות בדברים שאומר משה דיין בהקשר זה שנים ספורות לאחר תום מבצע 'קדש': 'מאז קום המדינה, כך הוא טוען, 'הערבים לא ניסו אף פעם לצאת נגדנו למלחמה יסודית, שמטרתה היא להשמיד את מדינת ישראל. אני מעריך מאוד [חומרתן של] פעולות הפידאין, אבל לא היה [בהן] ניסיון רציני לכבוש את ישראל.'¹⁷

מכל מקום, אין ספק כי ככל שגדלות החרדות מפני התערערות מאזן הכוחות הצבאי הכולל בין ישראל למדינות ערב – על רקע עסקות הנשק הגדולות של מדינות ערביות עם מדינות הגוש המזרחי – וסכנת ה'סיבוב השני' הולכת ונעשית מוחשית יותר, כך הולך ומאבד הביטחון השוטף, ובכלל זה תופעת ההסתננות, את 'מעמדו' כאיום ראשון במעלה על מדינת ישראל, ואת מקומו תופסת הסכנה של מלחמה כוללת: 'כיום', אומר אחר מחברי הכנסת של מפא"י, 'חדלה הבעיה של הסתננות להיות הבעיה המרכזית של חיינו. כיום היא החווירה לעומת הסכנה הגדולה.'¹⁸

יעדי מדיניות התגמול

ברור ומוסכם היה על כלל המערכת הפוליטית במדינת ישראל, כי תופעת ההסתננות אינה יכולה להימשך ללא מענה כלשהו מצד ישראל, וכי תגובה כלשהי, במישור הצבאי, מחויבת המציאות. איש לא העלה בדעתו – גם בין מבקריה של מדיניות התגמול – כי מדינת ישראל תוכל להישאר לאורך זמן בעמדה פסיבית, נוכח הפגיעה המתמשכת בעצמאותה המדינית ובריבונותה הטריטוריאלית. שאלות המחלוקת העיקריות נגעו לאופיין של התגובות המתבקשות מצד מדינת ישראל, היקפן ורמת תכיפותן.

שיטת התגובה הדומיננטית אשר נבחרה לשמש מענה למכת ההסתננות היתה מדיניות התגמול. מאפייניה העיקריים של שיטת תגובה זו היו חדירה של כוח צבאי ישראלי לתחום מדינה ערבית שכנה, אשר ממנה יצאו המסתננים לפעולתם בשטח מדינת ישראל, ופגיעה במתקנים צבאיים או אזרחיים שלה. פעולות התגמול, רובן ככולן, נעשו בצמידות זמן לפעולה קודמת של מסתננים, אשר נסתיימה בפגיעה בנפש של חיילים או אזרחים בתחומי מדינת ישראל.

מדיניות התגמול זכתה במשך השנים להתייחסויות מרובות מצד גורמים שונים, וביניהם אנשי צבא, מדינאים וחוקרים. היבטיה המגוונים של מדיניות זו נבחנו ונותחו בהרחבה, ככל שגדל מאגר הידע שנחשף אודותיה. רובן המכריע של ההתייחסויות בהקשר זה מדגישות את המגמה של הצגת מדיניות התגמול כשיטת פעולה אשר ננקטה על בסיס שיקול דעת רציונלי, כלומר לצורך השגת יעדים צבאיים-מדיניים מוגדרים. ואכן, אין ספק כי למדיניות התגמול היו יעדים מוגדרים במסגרת מדיניות הביטחון הכוללת של מדינת ישראל.

יחד עם זאת, קשה להתעלם מן התחושה כי מדיניות זו נתנה גם ביטוי לצורך אנושי-טבעי של נקמה. בהעדר יכולת לפגוע במסתננים עצמם בגין פעולותיהם, כוונה הענישה מטבע הדברים אל 'מקורביהם'. מן הראוי לזכור, כי תופעת ההסתננות מתרחשת כאשר זכר השואה ומוראותיה 'טרי' עדיין בזיכרון הקיבוצי של מדינת ישראל. פגיעה ביהודים חסרי מגן, אך ורק בשל יהדותם, מלווה אפוא בהכרח בהיבטים רגשיים רבי-עוצמה – הרבה מעבר לנתונים המספריים הנגלים לעינינו מעיון 'קר' במספרי הנפגעים מפעולות המסתננים. על רקע זה, התביעה לתגובות נקם נפלה ללא ספק על אוזניים קשובות.

אחד הנימוקים המרכזיים אשר הועלו לתמיכה בתפיסה של מדיניות התגמול התבסס על ההנחה כי מדיניות זו תחייב את מדינות ערב, אשר מתוך תחומיהן יוצאים המסתננים לפעולותיהם בשטח מדינת ישראל, לנקוט צעדים תקיפים למניעת הישנותן של פעולות מעין אלה. למדינת ישראל, כך נטען, יש אינטרס עליון להביא את גורמי הביטחון בארצות הערביות השכנות למצב שבו הם עצמם יתגייסו לפעולה נגד המסתננים ושולחיהם. יכולתם של ממסדים אלה לנקוט דרכי פעולה יעילות, שיהיה בהן כדי להביא לדיכוי תופעת ההסתננות, גדולה בהרבה מזו של מדינת ישראל; וזאת בשל הגורמים העיקריים האלה:

א. קרבתם הגיאוגרפית לריכוזי הפליטים שמהם יוצאים רוב המסתננים;

ב. היכרותם ה'אינטימית' עם ה'נפשות הפועלות', והמידע המפורט שביכולתם לדלות אודותיהן;

ג. העובדה שהם, בניגוד למדינת ישראל, נעדרים עכבות מוסריות בפעילותם נגד המסתננים.

מצדדיה של מדיניות התגמול, ובראשם משה דיין, לא שגו באשליה כי משימה זו תהיה קלה להשגה. הערכתם היתה כי בעולם הערבי קיימת אהדה בסיסית, טבעית ומובנת כשלעצמה, כלפי המסתננים, ותמיכה עקבית, בלתי מסויגת, בפעולותיהם נגד מדינת ישראל. מנקודת ראותו של העולם הערבי, כך נטען, מהוות פעולות המסתננים ביטוי, אחד מני רבים, לשאיפתם של כל עמי ערב להביא לחיסולה של ה'ישות הציונית' בכל דרך אפשרית. נכונותם של המשטרים במדינות ערב לפעול לדיכוי תופעת ההסתננות, בניגוד ל'צו מצפונם', תהיה מותנית אפוא בהערכתם כי ה'עלות' הכוללת הכרוכה בתמיכתם, הגלויה והסמויה, בפעולות המסתננים, עולה בהרבה על ה'רווח' הצפוי להם ממנה.

מדיניות התגמול נועדה אפוא, בראש ובראשונה, לשכנע את מדינות ערב, כי מנקודת-ראותן יש להן אינטרס לפעול לבלימת ההסתננות לעבר מדינת ישראל: 'לכוחותינו', אומר משה דיין באחד מניסיונותיו להסביר את ה'היגיון' העומד מאחורי מדיניות התגמול, 'לא היתה אפשרות לרדוף אחרי המסתננים אל מעבר לגבול לחקור ולהתחקות בארצותיהם, לתפסם ולהענישם. רק כוחות ארצם-הם, צבאותיהם ומשטרים, מסוגלים היו, בעזרת האינפורמציה שבידיהם, לפני המעשה ואחריו, לעקוב אחר המסתננים ולתפסם. ורק כאשר עשו זאת, וכאשר הענישו את המסתננים, אפשרי היה כי הגנבה, השוד והרצח לא ישתלמו למבצעייהם. אין זה קל לממשלה ערבית ולכוחותיה להילחם בהסתננות. רוב הערבים אינם רואים את הגנבה מהזר כחטא בכלל. ואשר לישראל, מתווספים, בעקבות מלחמת השחרור, רצון נקמה ורגשות איבה. ... הגורם למלחמה במסתננים ולהענשתם חייב להיות מונח בתחום טובת הארץ הערבית, ולא בזה של טובת ישראל. הצבא הערבי יוכל להילחם בהסתננות ולהסביר זאת לעמו, רק אם ידע להוכיח כי גנבת פרה ברמת הכובש פוגעת בקלקיליה, ורצח יהודי ברוחמה מסכן את תושבי עזה.'¹⁹

טיעון זה לכיסוס צידוקה של מדיניות התגמול קנה לו, מטבע הדברים, מהלכים נרחבים בהנהגה הביטחנית-המדינית של מדינת ישראל בתקופת הזמן הנדונה. במידה רבה ניתן לראות בטיעון זה ביטוי של ניסיון לשלב עקרונות מקובלים בתורת ההרתעה במסגרת מאפייניה הייחודיים של תופעת ההסתננות בהקשר הישראלי-הערבי. אכן, גם אלה שהביעו הסתייגויות לא-מעטות מן ה'אידיאולוגיה' אשר היתה מקופלת ביסודה של מדיניות התגמול התקשו לעמוד מול ההיגיון הפנימי שהיה מונח בטיעון זה. כך למשל משה שרת, אשר לא חשך שבט לשונו בנוגע להיבטים רבים של מדיניות התגמול, נאלץ להודות כי 'ישנו נימוק בעל משקל [בעד מדיניות התגמול], והוא כי מעשי התגובה מעוררים את השלטון מתרדמתו. ... זהו שיקול רציני.'²⁰ יחד עם זאת, ולמרות התרשמותו מרצינותו של טיעון זה, מעלה שרת במקביל תהיות וספקות באשר למידת תקפותו הכוללת ביחס להשגת היעד המרכזי, אשר מדיניות התגמול אמורה לממש דהיינו - בלימתה, או לפחות צמצומה הדרסטי, של

תופעת ההסתננות. שרת, כך ניתן להתרשם, לא היה מוכן לקבל כמוכן מאליו את הטיעון שלפיו מהווה מדיניות התגמול מרכיב הרתעתי רב-חשיבות בשיקוליהן של מדינות ערב לגבי המשך תמיכתן בהסתננות, וכי היא תגרום בהכרח לצמצום ממדיה של תופעת ההסתננות למדינת ישראל: 'ברור שיש טעמים בעד' [מדיניות התגמול], אומר שרת באחד הדיונים בסוגיה זו, ... 'טעם אחד לא מוכח לי – שזה מונע מעשי תגמול נוספים. ... ולכן אני אומר עוד פעם – באיזו מידה מעשה התגובה באמת מונע [פעולות הסתננות נוספות]; לפי דעתי זו שאלה פתוחה.²¹

בנוסף להטלת ספקות באשר למידת תקפותו של המרכיב ההרתעתי הגלום במדיניות התגמול, טוען שרת כי טיעון זה לכדו אינו יכול למצות את מלוא מורכבותן של הסוגיות הכרוכות בהערכת יעילותה של מדיניות זו. לצורך השלמת התמונה, מחויבים אנו, לדעתו, לבחון ולהעריך את מדיניות התגמול במסגרת רחבה יותר מזו המשתקפת מנקודת ראות צבאית צרה. כאשר נבחן את מדיניות התגמול בהקשרה הרחב יותר ניתקל, לדעתו, בהיבטים אחרים, פחות חיוביים, המתלווים אליה בהכרח:

א. מדיניות התגמול תורמת לליכוד השורות בתוך העולם הערבי. מדינות ערב חשות, במידה רבה של צדק, כי עומד מולן אויב משותף (מדינת ישראל) הנהנה מעמדה של עדיפות צבאית כוללת בתקופת זמן זו. אויב זה פוגע שוב ושוב בשלמותן הטריטוריאלית, ובכך הוא חושף את חוסר האונים שלהן לפני בני עמן ולפני העולם כולו. על רקע זה עלולה לגבור במדינות ערב הנטייה להצניע ולמתן את המחלוקות הפנימיות בעולם הערבי כדי ללכד את השורות כנגד האויב המשותף המאיים על כולן. התפתחות מעין זו ודאי שאינה עולה בקנה אחד עם האינטרס הלאומי של מדינת ישראל.

ב. מדיניות התגמול תורמת להגברת איבתם של עמי ערב כלפי מדינת ישראל ואזרחיה. אמנם איבה זו קיימת גם ללא קשר למדיניות התגמול. ואולם מדיניות זו מחזקת אותה עוד יותר, ובכך מאיצה את המגמה לתת לאיבה זו ביטוי מעשי – בין השאר על-ידי תמיכה גוברת בהסתננות: 'התגמול', כך טוען שרת, 'מלכד את הצד שכנגד. במידה שיש אש שנאה, זה מלכה אותה עוד יותר ... ואש השנאה היא

המפרנסת – אולי לא תמיד מיד – מעשי התפרעות נוספים.²²

ג. בניגוד לציפיות שאנו מטפחים ביננו לבין עצמנו, שלפיהן תראינה מדינות ערב במדיניות התגמול תגובה להסתננות משטחן למדינת ישראל, הן עלולות להגיע למסקנות שונות באשר למניעה האמיתיים של מדיניות התגמול; כלומר: הן עלולות לראותה כביטוי של מדיניות ישראלית יזומה, בעלת מטרות אסטרטגיות מרחיקות לכת הרבה מעבר להצרת פעילותם של המסתננים נגדה. אם אכן זו תהיה הערכת המצב של מדינות ערב, אזי, כך יש להניח, הן לא תראינה עוד טעם לפעול לבלימתה של ההסתננות. בהתייחסו לפעולות המנע שנוקטת ירדן נגד המסתננים, אומר שרת:

זה [מדיניות התגמול] יוצר אווירה כזאת שבה היא [ירדן] רואה עצמה פטורה מלהיוקק לאמצעי מנע, כי היא יכולה לומר כי פה יש עניין של תוקפנות יהודית ולא יותר, כך שגם פה עלול החשבון להשתבש.²³

אחת ההוכחות ה'חותכות' לצידוק עמדתם של המסתייגים ממדיניות התגמול כאמצעי לצמצום או כלימה של תופעת ההסתננות היתה תגובת מצרים בעקבות פעולות התגמול נגדה, ובעיקר פעולת עזה. בסדרת מאמרים אשר עסקה, בין השאר, במדיניות התגמול, ואשר נתפרסמה זמן קצר לאחר הדחתו של שרת מכהונתו כשר חוץ בממשלתו של בן-גוריון, וככל הנראה תחת השראת עמדותיו של שרת בסוגיה זו, ניתן ביטוי מודגש להערכת מצב זו: 'השאלה אם אמנם התגמול כתגמול עשוי לא רק להעניש את הפושע, אלא גם להרתיע פושעים בכוח, עדיין אין לה תשובה', כותב בעל המאמר. 'חוגים מסוימים מצביעים על העובדה שהגבול הירדני נשאר שקט זמן ממושך אחרי [פעולות] קיביה, נחאלין ולאקיה; אך אותם חוגים נבצר מהם להצביע על הגבול המצרי כעל הוכחה נוספת לצדקת עמדתם. עוצמתן הכוללת של פעולות התגמול שבוצעו ברצועת עזה עולה על זו של כל הפעולות שבוצעו נגד ירדן; אך המצרים הגיבו על הפגזת עזה במבצע פידאין.²⁴

תפיסה זו גררה בעקבותיה, באורח טבעי, תגובות נגד קשות מצד אותם חברים בהנהגה המדינית הביטחונית, אשר צידדו בהפעלת מדיניות ביטחון 'אקטיביסטית' כלפי מדינות ערב, לרבות כמובן מדיניות תגמול. לאלה נראה היה, כי האיבה הערבית כלפי מדינת ישראל היא נתון 'קבוע', וכי שאיפתן הבסיסית של מדינות ערב להביא לחיסולה של הישות הציונית' כלל אינה מושפעת מן המדיניות שאנו נוקטים כלפיהם. מדיניותה הביטחונית של מדינת ישראל על פי תפיסה זו יכולה להשפיע, והיא אכן משפיעה, לא על מהות כוונותיהן ושאיפותיהן של מדינות ערב כלפי מדינת ישראל, אלא רק על מידת נכונותן להוציא אותן מן הכוח אל הפועל. ביטוי נחרץ של תפיסה זו מציג שר הביטחון, לבון. במסגרת פולמוס חריף למדי שהוא מקיים עם שרת בפורום מפלגתי מצומצם אומר לבון:

אינני מקבל את התיאור לפיו מעשי התגובה מלבים את הצד שכנגד, ומגבירים את השנאה כלפינו. ... מה התרוממטר שעל פיו אנו מודדים זאת? ... [האם] יש למישהו מאתנו תקווה שמרצונם הם יהיו נכונים לשבת אתנו, ורק מעשי תגובה שלנו מפריעים להתפתחות לקראת שלום? ... אני מרשה לעצמי להגיד, שהתגובות שלנו מרתיעות, ומרתיעות מאוד. הן לא מולידות תגובות שכנגד.²⁵

במקביל טענו מצדדיה של מדיניות התגמול, כי העדר תגובה צבאית מצד ישראל נוכח מכת ההסתננות יוביל, בהכרח, לחיזוק מעמדם של אותם חוגים קיצוניים בעולם הערבי התומכים בהמשך ההסתננות לישראל, ואף בהרחבתה. הימנעות מתגובה מצד מדינת ישראל תשמש בידם טיעון להוכחת צדקת דרכם כנגד אותם חוגים בעולם הערבי החוששים מהשלכותיה של תופעת ההסתננות: 'לנו צריך להיות ברור', אומר אחד מחברי הכנסת של מפא"י, בניסיון לבטא את הלך הרוח ב'רחוב' הערבי, 'כי כל מעשה תוקפנות שמצליח מחזק את מעמדם של התוקפנים וה'אקטיביסטים' שנמצאים בארצות הללו. ... מעשה תוקפנות שאין לו תגובה מחזק את מעמדם ברחוב הערבי, בכפר הערבי. ... המסתננים ששולטים בטרור בגבולות שולטים בטרור גם בכפר הערבי וברחוב הערבי. הם תובעים לעצמם זכויות יתר, ולכל מעשה מוצלח שאין לו תגובה, האהדה גוברת.²⁶ התוצאה הבלתי נמנעת של מצב זה תהיה הרחבתה של תופעת ההסתננות.

פעולת עזה

המחלוקת סביב יעילותה של מדיניות התגמול כאמצעי הרתעתי התמקדה, כאמור, סביב פעולת עזה. פעולה זו נערכה ב־28 בפברואר 1955 – ימים ספורים לאחר שהחל בן־גוריון לכהן כשר ביטחון בממשלתו של משה שרת. עוצמתה הרבה של פעולה זו, מספר האבדות הגדול שהנחילה לצד המצרי (כארבעים הרוגים) ותגובותיה של מצרים בעקבותיה הפכו אותה, באורח טבעי, לנקודת המבחן הבולטת ביותר, בעיני מבקריה של מדיניות התגמול, כאשר להערכת יעילותה של מדיניות זו כאמצעי הרתעתי.

מבקריה של מדיניות התגמול, ובראשם משה שרת, נטו להציג את ההידרדרות הצבאית החמורה שחלה ביחסי ישראל-מצרים בעקבות פעולת עזה כטיעון מרכזי להוכחת מגבלותיה של מדיניות התגמול כאמצעי הרתעתי. בחודשים שחלפו לאחר פעולת עזה אכן גברה המתיחות הצבאית בגבול ישראל-מצרים ועמה פעילות המסתננים משטח מצרים. בתחילת אפריל 1955 מופגז קיבוץ נחל־עוז השוכן בקרבת רצועת עזה – הפגזה ראשונה על ישוב ישראלי מאז חתימת הסכם שביתת הנשק בין ישראל למצרים. במקביל נמשכות פעולות נרחבות של ירי ומיקוש נגד כוחות צה"ל לאורך הגבול הישראלי-מצרי ופעולות של מסתננים בעומק מדינת ישראל. בתגובה ראשונית תולה שרת הידרדרות זו בפעולת עזה: 'הבעתי דעתי האישית', כותב הוא ביומנו (11 באפריל 1955), 'כי ההתפרעויות החריפות לאורך הקו, אשר קצרו, ועודן קוצרות, יכול דמים, ובייחוד המיקושים והיריות במשמרות, הם תוצאה ישירה של מבצע עזה. אלה הם או מעשי נקם מחושבים, או תוצאה בלתי נמנעת של העצבנות שהשתררה.'²⁷

בהביעו דעה זו, ביטא שרת, למעשה, תמיכה בטיעון שחזר ונשנה אצל אישים מצריים, ובראשם נאצר, ולפיו פעולת עזה היוותה מרכיב הסלמתי רבי-משמעות ביחסי ישראל-מצרים בתקופת זמן זו²⁸ והיתה אחד הגורמים המרכזיים, אשר דחפו את מצרים לביצוע עסקת הנשק הגדולה עם צ'כיה. מנקודת מבט זו שימשה אפוא פעולת עזה גורם מרכזי בהידרדרות הצבאית, אשר הובילה לבסוף לפרוץ מבצע סיני. באחד מניסיונותיו להציג את השלכותיה של פעולת עזה מנקודת ראותו של נאצר אומר שרת:

נאצר, עד לגאות המסחררת שלו ... הוא הוכה כמה מכות אנושות. ... גם אנו נתנו לו מכות אחדות. ... אם צה"ל מנחית מהלומה כבדה, זה מזעזע מאוד את מצרים. והוא חיפש אפשרות של חיזוק צבאי ניכר מאוד כדי לתת סיפוק לגאוה הפצועה של הצבא המצרי, ועל ידי כך גם לחזק את מעמדה של הכנופייה השלטת, ולחזק גם את עצמו בתוכה. ... ישראל [כך טען] תוקפנית, ישראל זוממת כל הזמן מלחמת כיבוש, והראיה – המבצעים שלה. וכאן בייחוד עניין עזה. ... מפנה חמור בשבילו היה 28 בפברואר [1955] – ליל ההתקפה של עזה. עד אז הוא נתפתה להאמין להבטחותיהן של אמריקה ואנגליה ... כי ישראל זו מדינה שוחרת שלום, ואדיר חפצה לבוא לידי שלום עם ארצות ערב. ... אבל בא ליל 28 פברואר. זה היה בשבילו ועזוע חריף מאוד, זה פקח את עיניו. זה הרס אמונו באנגליה ואמריקה. הוא נוכח לדעת שהן חיפו על כוונות הזדון של ישראל.²⁹

בן-גוריון דחה, כמובן, מכול וכול מסכת טענות זו. מנקודת ראותו ההתפתחויות שבאו בעקבות פעולת עזה לא נבעו כלל מפעולה זו, אלא היו ביטוי של מגמות תוקפניות 'אינהרטייות' המאפיינות את משטרו של נאצר. מבחינה זו ההידרדרות הצבאית, אשר הובילה למלחמת סיני, היתה, לדעתו, התפתחות בלתי נמנעת. בהתייחסו לדברי ביקורת של אבא אבן בקשר לפעולה זו (בתקופת זמן מאוחרת יותר) אומר בן-גוריון:

אני חושב שהוא [אבא אבן] אינו מכיר היטב את נאצר, אם כי הוא יודע ערבית יותר [טוב] ממני. דבר ההתפתחות הזאת שהיתה במצרים הוא פרי המשטר הזה – המשטר של דיקטטורה צבאית, שיש לה אמביציות של השתלטות. גם אילו היינו מתנהגים ככבשים, היה נאצר הולך בדרך זו. ... זו נאיביות אם אדם חושב שנאצר מתחיל לרכוש נשק רק בגלל עזה. איננו יודע מי זה נאצר.³⁰

במקום אחר חוזר בן-גוריון על הערכה זו אף ביתר תוקף ונחרצות. בהתייחסו לטענות שלפיהן הובילה פעולת עזה להסלמה בפעילות המסתננים נגד מדינת ישראל משטח מצרים אומר בן-גוריון:

מה שאמר נאצר על פעולה זו אינו השקר היחיד שמנהיג זה בדה מלבו. יחידות הפידאין פעלו לפני תגמול עזה, ולא [רק] לאחריו.³¹

דומה כי המחלוקת סביב הערכת יעילותה של מדיניות התגמול כאמצעי הרתעת כלפי מדינות ערב היא מסוג המחלוקות שמעולם לא הוכרעו, וככל הנראה לעולם לא יוכרעו לטובת מי מן הצדדים. לכל אחד מן הטיעונים המוצגים בידי הצדדים החלוקים יש 'נקודות זכות' משלו, ו'ביסוסים' נחרצים מ'השטח'. אך אלה אין בהם, לדעתנו, כדי לבסס ללא עוררין עמדה זו או אחרת. כמו בנושאים רבים אחרים הנתונים במחלוקת, קיים קושי רב באשר ליכולתנו לבודד מרכיב זה או אחר – במקרה הנדון מדיניות התגמול – ולהעריך במדויק את השפעתו על מידת נכונותו של הצד האחר, כלומר מדינות ערב, לפעול לצמצומה או לבלימתה של תופעת ההסתננות, כדעת מצדדי המדיניות, או להביא להסלמתה, כדעת מבקריה.

אנו רשאים, כמובן, להציג נתונים של 'לפני' ו'אחרי', והדבר אכן נעשה בפועל. ואולם נבצר מאתנו לקבוע באורח חד-משמעי, כי המצב ששרר לאחר פעולת תגמול, זו או אחרת, הוא תוצר בלבדי של פעולה זו. דומה כי בסוגיה זו, כמו בסוגיות רבות אחרות, עשויה ה'אמת' להימצא אי שם בתווך בין העמדות המנוגדות. מעניין לציין כי היה זה לא אחר מאשר משה דיין, אשר באחת מהתייחסויותיו לסוגיית מדיניות התגמול, שנים רבות מאוחר יותר, נטה להציג תמונת מצב שקולה ומאוזנת באשר להערכתו את מידת היעילות הגלומה בה: 'הפעולות לא היו פתרון', מודה משה דיין, 'אבל לולא עשינו אותן היינו מגיעים למצב בלתי אפשרי. ... הפעולות היו בבחינת בלם, הקטינו את הטרור, אך לא סגרנו הרמטית את הגבול.'³²

כאמור, נתפסה ההסתננות כתופעה בעלת 'זכות קיום' משל עצמה בתוך מכלול מערכת יחסיה של מדינת ישראל עם העולם הערבי. יחד עם זאת, לא יכולה היתה הנהגת המדינה להתעלם מן השאלה המרכזית שטמנה בחובה תופעת ההסתננות ומדיניות התגובה של ישראל כלפיה: מה יהיו השלכותיה על התפתחות מערכת יחסיה של ישראל עם העולם הערבי, לרבות הסיכון של הידרדרות למלחמה ישראלית-ערבית כוללת?

מצדדיה של מדיניות התגמול, ובראשם משה דיין, הבליטו את חשיבותה בקביעת 'כללי משחק' ברורים ומוגדרים במערכת יחסיה של מדינת ישראל עם מדינות ערב. במרכזם של כללי משחק אלה עמדה יכולתה של מדינת ישראל לשכנע את מדינות ערב כי היא נחושה בדעתה שלא להשלים עם פגיעה באזרחיה ובמתקניה בידי מסתננים הבאים ממדינות ערב, וכי פגיעה כזו לא תיוותר ללא מענה מצדה. עמידתה הנחרצת של מדינת ישראל על יישומם של כללי משחק אלה נתפסה, במידה רבה של צדק, כבעלת משמעות מרחיקת לכת לא רק בהקשר של מאבקה של ישראל בתופעת ההסתננות, אלא גם בהקשר הכולל של התפתחות מערכת יחסיה עם העולם הערבי. על רקע ההערכה המוצקה, כי תופעת ההסתננות תימשך עוד שנים רבות, אומר משה דיין:

חייבים היינו לקבוע כללי מותר ואסור ביחסי הארצות הערביות ותושביהן אלינו, ולהיזהר מלוותר ולהסכים לפגיעות בנו, גם אם הן קטנות ערך, כשהיה בידינו למונען. גם לפני כן היו מצד שכנינו התנכלויות ליישוב היהודי, ומעולם לא הצדקנו 'השלמה עם המצב' – השלמה עם עליית עדרי הערבים על שדות שלף, תבואה ומרעה, או עם תשלומי מס, מנחה ושוחד למוכרתים ושיחיים תקיפים ... חייבים היינו לראות במלוא חומרתה את האפשרות כי משטר זה ישתרר בקביעות בגבולותינו, וזה יהיה הביטוי ליחסן של הארצות הערביות אלינו.³³

מעבר לחשיבותה במסגרת מאבקה של מדינת ישראל בתופעת ההסתננות, נתפסה עמידתה העיקשת של ישראל על יישומם של 'כללי משחק' ברורים בינה לבין מדינות ערב (כפי שהיא באה לידי ביטוי במסגרת מדיניות התגמול) גם כאמצעי העשוי, אולי, למנוע הסלמה והידרדרות לכיוון של מלחמה ישראלית-ערבית כוללת.

א. בהעדר מסרים חד-משמעיים מצד מדינת ישראל בעניין עמדותיה כלפי תופעת ההסתננות, עלולה להיווצר אצל הצד האחר אי-בהירות לגבי מידת חופש הפעולה ה'מותרת' לו כלפי מדינת ישראל. בהעדר הגדרה ברורה מצד ישראל לגבי אופיין של התופעות אשר היא תסרב להשלים עמן, מקרינה היא, למעשה, דימוי של חולשה כלפי חוץ. דימוי זה 'מזמין', באורח טבעי, הסלמה של פעילות המסתננים נגדה. התפתחות זו תחייב אותה, מן הסתם, לתגובות-נגד בעלות עוצמה גדלה והולכת כלפי מדינות ערב. מכאן ועד למלחמה כוללת אין הדרך ארוכה כלל. ייתכן כי לכך נתכוון אחד מחברי הכנסת של מפא"י, אשר במהלך ההתפלמסות עם שרת אומר:

אינני מקבל את ההגדרה של שרת ביחס לתגובות [פעולות התגמול], שהצמצום יאה להן מההרחבה. אינני תולה תקוות בכך שנצליח על ידי זה להיראות 'ילדים טובים' ונוחים, ועל-ידי כך נזכה באהדה... חוסר תגובה שלנו יתפרש כחולשה מוחלטת, ואין דבר מסוכן יותר מזה שיהיה פירוש כזה – הן מצד מדינות המערב והן מצד השכנים שלנו.³⁴

ב. מדיניות התגמול נותנת ביטוי מוחשי, חוזר ונשנה, לנחיתותן היחסית של מדינות ערב ביחס למדינת ישראל בתחום יחסי הכוחות הצבאיים. העובדה שמדינות ערב נמנעות מתגובה מלחמתית נגד ישראל, בעקבות פעולות התגמול שהיא מבצעת נגדן, מהווה הוכחה ברורה למודעותם לעליונותה הצבאית של מדינת ישראל עליהם בתקופת הזמן הנדונה. מודעות זו עשויה לקפל בתוכה התפתחות רצויה מנקודת ראותה של מדינת ישראל, דהיינו ריסון דחפים הרפתקניים ותוקפניים של חלק משליטי ערב כלפי מדינת ישראל: 'בעקיפין', אומר משה דיין, 'משמשות פעולות התגמול הפגנה ליחסי הכוחות ישראל-ערב, כפי שהם נראים בעיני הממשלות הערביות. כאשר מצרים, בעקבות פעולה עזה, והירדנים, בעקבות [פעולת] נחאלין, אינם מכריזים מלחמה על ישראל, הרי פירוש הדבר – בארצותיהם, ובארצות הערביות (וגם בעולם החיצוני) – כי אין בכוחן לנצח את ישראל.'³⁵

מעבר להשלכותיה האפשריות באשר לריסון כוונותיהן התוקפניות של מדינות ערב כלפי מדינת ישראל, בטווח המידי, נודעה למדיניות התגמול, לדעת מצדדיה, גם השפעה חיובית מצטברת על האצת התהליך ההדרגתי של השלמת העולם הערבי עם עצם קיומה של מדינת ישראל ועל מידת נכונותן להגיע בטווח הארוך להסדר שלום-אמת עמה על בסיס השלמה זו. חוסר יכולתן המופגנת של מדינות ערב למנוע ממדינת ישראל להוציא אל הפועל מדיניות תגמול הפוגעת בהן בצורה כה חמורה, תתפרש, קרוב לוודאי, אצל עמי ערב כביטוי להירתעות ממשלותיהם מן העוצמה הרבה שבידי מדינת ישראל ומהערכתם את נחישותה לעשות שימוש בעוצמה זו בעת הצורך.

באורח מצטבר, ככל שחולף הזמן, עשויות להיות לתמונת מצב זו, על-פי תפיסה זו, גם השלכות מרחיקות לכת על האצת תהליכים של התפכחות העולם הערבי מן האשליה, שבה הוא שרוי עתה, כי יש, או יהיה ביכולתו, להביא להשמדתה של מדינת ישראל בעתיד הנראה לעין. התפכחות זו נתפסה, במידה רבה של צדק, כתנאי הכרחי להתפתחותם של יחסי שלום אמיתיים בין מדינת ישראל לעולם הערבי. וכך, נמצאנו למדים, מדיניות התגמול, לא זו בלבד שאינה מקרבת בהכרח עימות מלחמתי ישראל-ערבי בטווח הקרוב, אלא אף עשויה להגביר את סיכויי השלום באזור בעתיד היותר רחוק. את הרצף ההגיוני של תפיסה זו שרטט בצורה משכנעת למדי אדריכל מדיניות התגמול, משה דיין:

לו היתה ארץ ערבית מסוגלת לכך, היתה מצווה על כוחותיה לעבור את הגבול ולפגוע בישראל [בעקבות פעולות תגמול]. בשעה שהארץ הערבית מבליגה, ואינה עושה זאת, פירוש הדבר כלפי ערבייה – חולשה ואי-יכולת להתמודד עם ישראל. הפגנה מדינית זו של חולשה כלפי ישראל קשה

לממשלות הערביות לא פחות מאשר פעולת התגמול עצמה; ויש בה משום הפגנה מפכחת לציבור הערבי בשאלה העיקרית שביחסי ישראל-ערב – שאלת סיכויי הערבים להשמיד את מדינת ישראל. פעולות התגמול מחייבות את הערבים לשאול מדי פעם את עצמם: 'האומנם השמדת ישראל זו תכנית ריאלית או שיש להתייאש ממנה?'³⁶

מבקרית של מדיניות התגמול נטו, כמובן, לדחות הערכה זו מכול וכול. להם נראה היה ברור ומובן מאליו, כי מדיניות התגמול – בהיקף, בעוצמה ובתכיפות שבה היא מופעלת – תגרום להסלמה צבאית אשר תביא עימה בסופו של דבר למלחמה ישראלית-ערבית כוללת. זאת כאשר העולם הערבי, למרות הרטוריקה המאיימת שהוא מפנה כלפי מדינת ישראל ואזרחיה, חדשות לבקרים, ובניגוד לדעת בעלי הקו האקטיביסטי, אינו מעוניין להגיע לעימות כזה, הלכה למעשה, בעתיד הנראה לעין: 'אני בטוח ומשוכנע', אומר שרת באחד מנאומיו (אפריל 1954), 'שמדינות ערב אינן רוצות במלחמה. ... כולן מלאות אש חמס ותאוות נקם, אבל תאוות הנקם אינה מתבטאת ברצון מחושב להביא לידי מלחמה כיום.'³⁷

לדעת מבקרית של מדיניות התגמול, ההידרדרות של מדינת ישראל למלחמה עם מדינות ערב, תהיה אפוא תוצאה ישירה, ואולי הכרחית, של מאפייניה של מדיניות זו, כפי שהם באים לידי ביטוי בפעולות התגמול. מהערכה זו השתמע כי הסיכון של הסתבכות במלחמה קיים, לדעת מבקרי מדיניות התגמול, גם אם נצא מתוך הנחה, בלתי-ודאית כשלעצמה, שמדינת ישראל (או ליתר דיוק אישים בכירים בהנהגה הביטחונית שלה) אינה מעוניינת להוביל למלחמה כזו באורח יזום: 'אני מקבל זאת בהנחה ברורה מראש', אומר שרת באחד מנאומיו כפורום מפלגתי מצומצם (אפריל 1954). 'ואיני עושה זאת באופן תיאורטי, כי אם סבור אני כי כך הדבר למעשה – שאין אנו רוצים במלחמה. זו שאלה רצינית. אנו צריכים לשאול את עצמנו: "האם אנו רוצים במלחמה?" אני מקבל בוודאות גמורה שאיננו רוצים במלחמה. ... אבל העובדה, כשלעצמה, אינה פותרת את הבעיה: מפני שזה שאיננו רוצים במלחמה, איננו אומר כי איננו עלולים להסתבך במלחמה, איננו עלולים לגלוש לתוך מלחמה.'³⁸

מאליו מובן, כי על בסיס עמדה זו לא יכולים היו מבקרי מדיניות התגמול לקבל את הטיעון שלפיו מדיניות זו עשויה לקרב, בסופו של דבר, את הסיכוי להסדר שלום ישראלי-ערבי. התפתחות כזו נראתה להם מנוגדת לחלוטין למציאות הקשה שהלכה והתבססה ב'שטח' בין מדינת ישראל לשכנותיה על רקע מדיניות התגמול. תוך שהוא מתפלמס עם מצדדי מדיניות התגמול, אומר שרת בהקשר זה:

עמדתי על תוצאה אחת של התגובות – שזה מלכה את אש השנאה. אמרו חברים בצדק: 'ובלי זה, הם יושבים אתך, ומוכנים לנהל משא ומתן של שלום?' אבל להתעלם מזה אינני יכול. ואני חושב שאיננו צריכים להתעלם מהשיקול הזה; כי בכל זאת השאלה היא – מהו החזון שלנו פה? החזון שלנו פה הוא שלום או לא שלום. ... יש ערך, יש משקל, לזרע שנזרע בינתיים בלבבות או לא? ... הגישה הזאת – הרי בין כה וכה אין שלום, חבל כמה שתחבל, אין זה משנה. זה כן משנה. ... יש חומה בינינו ובינם, ויש התפתחות

טראגית על ידי החומה הזאת ההולכת וגבוהה. אבל בכל זאת, אם אפשר למנוע בעד הגבהתה, מצווה לעשות זאת אם רק אפשר.³⁹

שיקולים מדיניים-הסברתיים

מאפייני המחלוקת

אחת מנקודות המחלוקת הכולטות ביותר סביב מדיניות התגמול נגעה להערכת מקומם ומשקלם של שיקולים מדיניים והסברתיים בתהליך קבלת ההחלטות. על פני השטח נראה, כי חילוקי הדעות בהנהגה המדינית – ובעיקר בין בן-גוריון לשרת – בנוגע לסוגיה זו מייצגים תפיסות קוטביות שאינן ניתנות לגישור: למעשה, מבטאים חילוקי הדעות, בהקשר זה, בעיקרו של דבר, תפיסות שונות באשר להדגשים שיש להעניק לשיקולים מדיניים והסברתיים בתהליך קבלת ההחלטות סביב מדיניות התגמול, לעומת שיקולים אחרים – בעלי אופי צבאי מובהק. איש מחברי ההנהגה לא הציג, כמובן, להתעלם לחלוטין משיקול זה או אחר; מה גם שבנסיונות הייחודיות שבהן נמצאת מדינת ישראל, שזורים שיקולים מדיניים וביטחוניים זה בזה אופן המקשה עד מאוד הפרדה ביניהם.

על פי תפיסת עולמו של דוד בן-גוריון מלחמתה של מדינת ישראל ומאבקה הלאומיים נגד אויביה מתנהלים בשני מישורים מקבילים זה לזה. כל אחד מן המישורים כולל בתוכו שני מעגלים: במישור הראשון קיים המעגל המדיני והמעגל הצבאי, ואילו במישור השני קיים המעגל הקטן – מערכת יחסיה של מדינת ישראל עם העולם הערבי המקיף אותה, והמעגל הגדול – מערכת יחסיה של מדינת ישראל עם הקהילה הבינלאומית, לרבות המעצמות והאוי"ם. בין שני מישורים אלה קיימת מערכת של השפעה הדדית ותלות הדדית.

מנקודת מבט ישראלית משתמעת מתמונת מצב זו מסקנה חד-משמעית: אין ישראל יכולה להשיג הכרעה משמעותית כלשהי ביחסיה עם מדינות ערב בהתבססה על אחד המישורים האלה בלבד. באחד מנאומיו לפני פורום מפלגתי, שבו הוא מפרט את עקרונות היסוד אשר לפיהם עוצבה מדיניות החוץ והביטחון של מדינת ישראל בתקופת הזמן הנידונה, אומר בן-גוריון בין השאר:

הנחה ראשונה היתה שלפנינו יש מערכה משולבת – גם צבאית, וגם מדינית. יש תלות הדדית בין שתי המערכות, ואין להניח שרק גורם אחד מאלה – הגורם המדיני או הגורם הצבאי בלבד – יכריע את הכף. הנחה שנייה היתה שעלינו לראות, שאנו נמצאים בתוך שני מעגלים: המעגל הקטן – אנו ועמי ערב, המעגל הגדול – העולם. בשני מעגלים אלה יש התרוצצות: במעגל הקטן – התרוצצות בינינו ובין הערבים; במעגל הגדול – התרוצצות בין הכוחות העולמיים הגדולים, שהם משפיעים גם על המצב במעגל הקטן.⁴⁰

בכואה לעצב את מדיניות החוץ והביטחון שלה, מחויבת אפוא מדינת ישראל, לדעת בן-גוריון, להביא בחשבון הן את מערכת השיקולים המדינית והן את מערכת השיקולים הביטחוניות. יחד עם זאת, חוזר בן-גוריון ומדגיש, כי בנסיונות המיוחדות שבהן נמצאת מדינת ישראל בתקופת הזמן הנוכחית מן הדין הוא להעניק עדיפות

לשיקולים בעלי אופי ביטחוני-צבאי על פני שיקולים בעלי אופי מדיני-הסכרתי. משימתה הראשונה במעלה של מדינת ישראל, כך קובע בן-גוריון, היא להבטיח את עצם קיומה הפיסי כמדינה עצמאית וריבונית. ישראל תוכל להבטיח השגת מטרה זו, רק אם יעלה בידה לשמור על עליונותה הצבאית על אויבותיה. מכאן חשיבותו של השיקול הביטחוני בתהליך קבלת ההחלטות בתקופת הזמן הנוכחית.

באורח מעשי משתמעת מתפיסה זו מסקנה חד-משמעית בעלת חשיבות מכרעת בעיצוב מדיניות החוץ והביטחון: אם וכאשר מתעוררים סתירות וניגודי אינטרסים בין השיקולים המדיניים-הסכרתיים לבין השיקולים הביטחוניים-הצבאיים, אין לבן-גוריון ספק כי יש להעניק עדיפות לאחרונים. ביטוי אחד מני רבים לתפיסה זו נותן בן-גוריון בדיון בסוגיית מדיניות התגמול. כאשר מוצגים לפניו הסיכונים הטמונים במדיניות זו מבחינת מערכת יחסיה של מדינת ישראל עם ארצות הברית, למשל סיכול הסיכוי לחתימת חוזה הגנה בין ישראל לארצות הברית, אומר בן-גוריון: 'אמנם חוזה [הגנה] עם ארצות הברית חשוב, אך ענייני ביטחון שוטף חשובים לא פחות: ואם יש סתירה [בין שניהם] – אין מנוס ממנה.'⁴¹

במקום אחר, כאשר הוא נדרש לקשיי ההסברה שמעוררת מדיניות התגמול במסגרת המאבק על אהדתה של דעת הקהל העולמית, חוזר בן-גוריון ונותן ביטוי לעמדותיו בהקשר זה. על רקע של ביקורת חריפה – פנימית וחיצונית – בעקבות פעולת התגמול נגד הכוחות הסוריים (פעולת כנרת, 11 בדצמבר 1955), אומר בן-גוריון:

אין לזלזל בקשיי ההסברה של דעת הקהל. אבל אם נירתע על ידי קושי זה, מסופקני אם נוכל לקיים המדינה, ליישב הדרום, לשמור על הגבולות, ולהבטיח חיי אזרחינו.⁴²

בן-גוריון, כך נראה, נטה לקבל התפיסה, ולפיה דעת קהל עוינת למדינת ישראל, על רקע פעולות התגמול, היא תופעה מחויבת המציאות, אשר למדינת ישראל אין כמעט שליטה עליה. דעת קהל זו, כך ניתן להתרשם, נותנת, לדעתו, בסופו של דבר, ביטוי לעמדתה הבסיסית העוינת של הקהילה הבינלאומית כלפי מדינת ישראל. עמדה זו של הקהילה הבינלאומית אינה נובעת, לדעת בן-גוריון, מראייה כנה ובלתי משוחדת של המציאות השלטת באזורנו, ואף לא מהרצון לקדם הסדר שלום בין מדינת ישראל לעולם הערבי. ביסודו של דבר נותנות עמדות אלה, לדעת בן-גוריון, ביטוי לרגשות של עוינות היסטורית כלפי העם היהודי וכל מה שהוא מסמל בעיניהם: 'לא רק העולם הערבי לא השלים עמו', קובע בן גוריון כאחד מנאומיו (ינואר 1952). 'מפני הייחוד ההיסטורי של העם היהודי, שהיה בין שלושת העמים שהטביעו חותמם על חלק גדול של האנושות ... ובשל העמדה שארץ זו מילאה בתרבות ובהיסטוריה של העולם הזה, יש כוחות בעולם, מחוץ לעולם הערבי, שאינם יכולים בנקל להשלים עם קיומו.'⁴³

יחד עם זאת, מוכן היה בן-גוריון, ככל הנראה, 'להודות' כי אופיין הייחודי של פעולות התגמול – ובמיוחד היקפן ותוצאותיהן – תורם אף הוא תרומה בלתי מבוססת להתגבשותה של דעת קהל עוינת כלפינו. במכתב אל שגריר ישראל באו"ם, אבא אבן, בעקבות פעולת כנרת, כותב בן-גוריון:

ברור שמבחינת דעת הקהל, מצבם של אויבינו טוב מזה שלנו. פגיעה באיש בודד או באחד הבניינים אינה מהווה 'חדשות' ואינה מופיעה בעיתונות העולמית. וכאשר עשרים, ארבעים וגם מאה יהודים נרצחים אחד אחד במשך תקופה ארוכה, אין הדבר נהפך לסנסציה ואינו מעורר את דעת הקהל.⁴⁴

סוגיית היחס שבין שיקולים מדיניים והסברתיים לבין שיקולים ביטחוניים צבאיים עומדת במוקד המחלוקת בין משה שרת לדוד בן-גוריון בקשר למדיניות התגמול. שרת נדרש לה בהקשרים שונים ובהרחבה רבה. ביחס אליה הוא מציג, בין השאר, את הטיעונים העיקריים הבאים:

א. מדינת ישראל חייבת להציב בראש סדר העדיפויות שלה שיקולים בעלי אופי מדיני ארוך טווח, ולא שיקולים צבאיים קצרי טווח. במרכז שיקוליה חייבת לעמוד שאיפתנו להגיע להסדר שלום בין מדינת ישראל לבין העולם הערבי. לכן בבואה להכריע לגבי ביצוע פעולות צבאיות נגד מדינות ערביות, מן הראוי לה למדינת ישראל לבחון את שאלת 'כדאיותן' בראש ובראשונה על בסיס מידת התאמתן או אי-התאמתן לאינטרסים המדיניים של מדינת ישראל: 'המכשיר הצבאי', כך טוען שרת, 'חייב לכופף באופן עקרוני את שיקוליו למגמת המדיניות. חזון השלום הסופי לא צריך להיעדר משיקולינו אפילו שעה שאנו נאלצים לתכנן פעולות צבאיות'.⁴⁵

ב. את המערכה הכוללת נגד מדינות ערב בכלל ונגד תופעת ההסתננות בפרט חייבת מדינת ישראל לנהל בתחום רב, ותוך שימוש במיגוון האמצעים העומדים לרשותה. אל לה למדינת ישראל להידחק לתוך מסגרת של דרך פעולה אחת ויחידה. שאם כן תיפגם, ללא ספק, יעילותה של המערכה הכוללת שמדינת ישראל חייבת לנהל בהקשר זה: 'אנו יכולים לומר', קובע שרת, 'לא איכפת, העיקר הוא היעל [התועלת הביטחונית], ולא ההשפעה בציבור'. זה לא כל כך פשוט. כי איננו גורסים שאת המערכה הזאת אנו ננהל רק באמצעים של פעולה ישירה. אנו אומרים: "גם במדיניות, גם בפירסום, וגם בהסברה ... צריך שיהיה ברור, כי עם כל חשיבות הכוח והנשק במערכה זו ... אי אפשר לנהל את המערכה אך ורק באמצעי זה, אלא מוכרח המערכה להתנהל גם באמצעים מדיניים".⁴⁶

ג. האילוצים המדיניים, אשר מכבידים כל כך על חופש הפעולה של מדינת ישראל, הם תוצאה של העניין המיוחד שיש לקהילייה הבינלאומית בנו ובנעשה באזורנו. אף שמעורבותה המאסיבית של הקהילייה הבינלאומית באזורנו אינה נוחה לנו, ואינה משרתת תמיד את האינטרסים הלאומיים שלנו, אנו מחויבים להשלים עם מעורבות זו ולראות בה עובדה קיימת שאיננו יכולים לשנותה: 'העניין הזה [מדיניות התגמול]', אומר שרת, 'איננו נתון רק בינינו ובין המדינות הערביות. ... הוא נוגע גם ליחסינו עם גורמים עולמיים מכריעים ... מפני שכל התלקחות באזורנו מיד גוררת מתיחות בינלאומית בזירה הרחבה ביותר. כזה עכשיו המצב, שישנה רגישות יתרה, חולנית, עצבנית לכל גץ. ... אם לעשות חשבון כולל - צריך לראות סוף דבר בתחילתו'.⁴⁷

ד. דעת-קהל עוינת לנו, כפי שהיא מופגנת כלפינו בעקבות פעולות תגמול שאנו מבצעים, אינה 'גזרה משמים' ואף לא תוצאה הכרחית של מדיניות תגמול כשלעצמה. זוהי, בראש ובראשונה, תוצאה של מדיניות התגמול כפי שהיא מוצאת עתה אל הפועל. לכן מחויבת מדינת ישראל לשקול בכובד ראש הכנסת שינויים

במאפייניה של מדיניות התגמול, אשר יוכלו, אולי, להבטיח מידה לא-פחותה של תועלת ביטחונית מזו הקיימת עתה, ובמקביל יצמצמו את הסיכון של התגבשות דעת קהל צוינת לנו.

ה. בשל העדר חשיבה מעמיקה לגבי השלכותיה המדיניות וההסברתיות של מדיניות התגמול, קודם לביצוע פעולות תגמול, אנו תורמים כמו ידינו לכישלוננו במישור ההסברתי. בדרך כלל אין תופסים את פעולותינו כפעולות תגמול לפעילות קודמת בעלת אופי עוין של מסתננים, אלא כפעולות יזומות שלנו. עקב כך, מקנן בלב רבים החשד שמא מבקשת ישראל להשיג באמצעות מדיניות התגמול מטרות אחרות מאלה שהיא מצהירה עליהן. יתר על כן, פעולות התגובה שלנו נערכות, לעתים קרובות, ללא תיאום הולם עם אלה המופקדים על ההיבטים המדיניים-ההסברתיים של מדינת ישראל. בשל כך לא נותנים את הדעת, די הצורך, להכנה מוקדמת של דעת הקהל לפני ביצוע הפעולות,⁴⁸ ויוזמת הפרסום הראשוני, שהוא לעתים החשוב מכול, ניתנת ב'מתנה' לצד השני.⁴⁹

ו. הדגשת חשיבותו של ההיבט המדיני-ההסברתי בתהליך קבלת החלטות אינה מבטאת רצון לשמו למצוא חן בעיני דעת הקהל בעולם, כפי שטוענים תומכי הקו האקטיביסטי בהנהגה. המטרה שלנו היא, בסופו של דבר, חיזוק מעמדה המדיני-הביטחוני של מדינת ישראל. מדיניות התגמול, כפי שהיא מיושמת עתה, פוגעת ביכולתנו להבטיח מימושה של מטרה זו: 'אני סבור שיש לחנך את הציבור שלנו לרגישות בינלאומית', אומר שרת באחד מנאומיו, 'לא ייתכן שבציבור שלנו תתפתח איזו קהות [חושים], קשיחות גמורה לשיקולים בינלאומיים; לא מפני שאני רוצה למצוא חן בעיני מישהו ... אלא מפני שזו המציאות, והתעלמות מסיכוכים בינלאומיים עלולה להיות בעוכרינו באופן ממשי ביותר.'⁵⁰ למדיניות התגמול נלווים, בהקשר זה, שני היבטים עיקריים:

1. הדימוי של מדינת ישראל בזירה הבינלאומית כמדינה שוחרת שלום, המפעילה את צבאה למטרות של הגנה עצמית בלבד, מעניק לה עמדת יתרון מדינית בעלת חשיבות ממדרגה ראשונה במאבקה על מעמדה הבינלאומי. מדיניות התגמול באופייה הנוכחי מכרסמת בהדרגה בדימוי זה, ובכך היא פוגעת, למעשה, בעוצמתה הכוללת של מדינת ישראל: 'תמונת מדינת ישראל כמדינה העלולה ליפול בכל רגע קרוב לתוקפנות ערבית', כך נטען, 'היא נכס מדיני, ובטוח הארוך – אפילו נכס ביטחוני. פעולות תגמול בקנה-מידה גדול עלולות להחריב תמונה זו והנזק המדיני-הביטחוני בטווח הארוך עלול לעלות על היתרון החולף בתחום הביטחון השוטף. אם קורה הדבר הזה פעם או פעמיים, ייתכן שהדבר יישכח. אך אם מתרגל העולם לקבל ידיעות כאלה לעתים תכופות, ומתקבל הרושם שהתכונן הצבאי חתר לקראת הרג רב, מתחילות הבריות לשאול עצמן אם לא טעו בהערכת מגמותיה הטהורות של מדינת ישראל.'⁵¹

2. התגובות הבינלאומיות הקשות למדיניות התגמול של ישראל עלולות להביא את הערכים למסקנה, כי ניתן להם למעשה גיבוי של הקהילייה הבינלאומית להמשיך במעשי התוקפנות שלהם נגד מדינת ישראל. אם אכן זו תהיה מסקנתם, אזי לא זו בלבד שהדבר לא ירתיע אותם מהמשך מעשי ההסתננות, אלא אף יעודד

אותם להמשיך בפעולות אלה: 'כאשר זה הרושם שהדבר [מדיניות התגמול] עושה, 'אומר שרת, 'וכאשר הרושם מתבטא גם במהלך הדיון [בעצרת האו"ם] ובהחלטות מועצת הביטחון ובהודעות המעצמות לה ... אזי זה מעודד את הצד שכנגד למעשים נוספים – זה לא מרתיע, זה מעודד. זאת אומרת, במידה שמעשה התגובה צריך להרתיע – מבחינת ההד הבינלאומי, זה פועל פעולה הפוכה.⁵²

ז. אם כל מערכת השיקולים שהוצגו לעיל אינה מצליחה לשכנע את הדרג המדינית הביטחוני בכורח לשנות באורח יסודי את מאפייניה של מדיניות התגמול, אזי המינימום הנדרש ממנו הוא הכללתו המלאה של הדרג המדיני (אנשי משרד החוץ) ב'סוד העניינים'. שיתוף מלא של הדרג המדיני בתהליך ההתייעצויות וקבלת ההחלטות לפני ביצוע פעולות תגמול יבטיח לפחות כי ייעשה מאמץ 'להכנה' הולמת של דעת הקהל העולמית לפני הפעולה, וכי עיתוי הפעולה לא יגרום מבוכה מיותרת. כך, למשל, נטען בקשר לפעולת כנרת:

יש כאן בעיה של קביעת זמן. אם ממתין שר החוץ לתשובת ארצות הברית לבקשה למתן נשק ... אין הכרח לבחור דווקא ברגע זה, כדי להעניש את הסורים על הפרעות הדיג בכנרת, אחרי שהנחנו להפרעות אלה להימשך שנים רבות.⁵³

ח. מדיניות התגמול באופייה הנוכחי פוגעת במערך יחסיה של מדינת ישראל עם יהדות הגולה, ומקשה עלינו לגייסה למאבק המדיני לצדנו: 'אנו עדים למזימה לתקוע טריז בינינו ובין יהודי הגולה, 'אומר שרת, 'זה דבר חמור מאוד ... איננו יכולים, אם אנו עומדים על הידוק זיקתם של יהודי הגולה אלינו ועל נטיעת אומץ בלבם, לעמוד על הזיקה הזאת. ... איננו יכולים להתעלם ... מתגובותיהם הבלתיאמצעיות, פנימיות-נפשיות, למעשינו. אנו מוכרחים את זאת להביא בחשבון ... איננו יכולים, בעת ובעונה אחת, לתבוע גילויי סולידריות מהיהודים, ולהישען על עזרתם, ויחד עם זאת לנהוג כאילו אינם קיימים.⁵⁴

פעולת כנרת

כפעולת התגמול שביצע צה"ל נגד עמדות הצבא הסורי שלאורך הכנרת (מבצע 'עלי זית' – 11 בדצמבר 1955) באו לידי ביטוי מרכיבי חילוקי הדעות בהנהגת המדינה כאשר במקומם של שיקולים מדיניים-הסברתיים בהכרעות הקשורות בפעולות התגמול. ברקע הפעולה עמדו מספר מרכיבים משמעותיים הראויים לציון:

- א. כשלושה חודשים קודם לכן מתפרסמות הידיעות הראשונות על עסקת הנשק הצ'כית-מצרית. הידיעות מכות בתדהמה את הנהגת המדינה ויוצרות תחושות חרדה כבדות בשל התערערות מאזן הכוחות הצבאי באזור לרעת מדינת ישראל.
- ב. ב-17 באוקטובר 1955 חותמות סוריה ומצרים על ברית צבאית ביניהן, ולפיה תראינה שתי המדינות תוקפנות כלפי אחת מהן כמכוונת נגד שתיהן. כמו כן הוסכם על הקמת מפקדה משותפת לשתי המדינות.
- ג. הפעולה נעשתה אמנם על רקע של התנכלויות חוזרות ונשנות מצד הסורים לדיג ישראלי בכנרת, אולם בתקופת הזמן המידית שקדמה לה שררה רגיעה יחסית לאורך חופי הכנרת.

ד. הפעולה נעשתה כששר החוץ משה שרת נמצא בווינגטון, בציפייה מתוחה להחלטת ממשל ארצות הברית בנוגע לבקשת ישראל לנשק.

ה. בשל נסיבות שונות לבשה הפעולה ממדים נרחבים למדי: נהרגו בה שישה חיילי צה"ל ונפצעו שנים-עשר. בצד הסורי נהרגו כחמישים חיילים, ונשבו שלושים חיילים.

כצפוי עוררה פעולה זו ביקורת קשה ונוקבת אצל שרת ומקורביו. אלה ראו בה ביטוי להתעלמותם של בן-גוריון ותומכיו משיקולים מדיניים-הסברתיים בעלי חשיבות ראשונה במעלה. במקרה ספציפי זה נתוספה ל'חטאיו' של בן-גוריון גם התעלמות משיקול בעל אופי ביטחוני מובהק: הסיכוי להיענותה של ארצות הברית לבקשות הנשק של ישראל. שרת היה משוכנע, כי ההכרעה האמריקנית בשאלת אספקת הנשק לישראל היתה מותנית במידה מכרעת במדיניותה הביטחונית של ישראל, ובעיקר בכוננותה להיענות לבקשת ארצות הברית לנהוג במידה רבה של איפוק במדיניות התגמול שלה: 'אם נכונה המסקנה, שסיכויינו להשיג נשק תלויים בהתנהגותנו', אומר שרת באחד מנאומיו, ... 'מזה מתחייבת מסקנה ... והיא הדברת שיקולי הביטחון שלנו לשיקולי הביטחון הכולל והמכריע. ... מוכרח להתחייב מזה קו של התאפקות לגבי מעשי תגובה.'⁵⁵

מעבר לביקורת הבסיסית שהיתה לשרת על מאפיינים שונים של מדיניות התגמול, אשר באו לידי ביטוי במסגרת פעולה זו, הוא הזדעזע עד עמקי נשמתו מן העיתוי שנבחר לביצוע הפעולה. בדבריו לפני חבריו למפלגה, אין שרת מתעלם מהשיקולים העקרוניים שעמדו בבסיס הפעולה, אך טוען כי שיקולים אלה לא היו בבחינת 'דבר חדש' ולא חייבו תגובה מצדנו דווקא ברגע זה:

לגבי [מבצע] כנרת הכריע שיקול כן לעשות – שיקול שאני חולק עליו. מדוע? האם לי לא חשובה כנרת? האם לי לא חשוב הדיג? האם לא חשובה לי עצם השליטה בשטח? אבל סבור הייתי, זו רעה חולה; הדבר הזה נמשך כבר חמש שנים, בצורה זו או אחרת, יש מעלות ומורדות ... אבל זוהי רעה חולה, הנמשכת זה הקיץ או החורף החמישי; ואפשר לומר, כיוון שאנו עושים עכשיו מאמץ נמרץ להשיג נשק, ופעולה ידועה יכולה להזיק למאמץ זה, או לפחות לתת פתחון פה להתחמק מתביעתנו [לנשק] – תעבור עוד עונה אחת בכנרת בקושי.⁵⁶

אל דברי ביקורת אלה של שרת הצטרפו עוד אישים רבים במערכת הפוליטית בישראל, כולל אישים אשר ב'ימים כתיקונם' נהגו לתמוך חד-משמעית במדיניות התגמול, ולעתים מזומנות אף תבעו את החרפתה. כולטת במיוחד באופייה החרגי ביקורתו של מנהיג תנועת החירות, מנחם בגין. בישיבת ועדת החוץ והביטחון, לאחר הפעולה, הוא תובע במפגיע את התפטרותו של בן-גוריון מן הממשלה.⁵⁷ מעל דוכן הכנסת הוא מוסיף ואומר:

בוודאי, כולנו מרכינים ראש בפני הגבורה העילאית, אשר נתגלתה גם בלילה ההוא על פני תכלת הכנרת. ... אולם יש לשאול את הממשלה: 'אי היו שיקוליד?' ... ידוע היה כי הפעולה לא יכלה לשנות את מצבנו האסטרטגי, הסורים חזרו. מתי יפתחו באש? איש אינו יודע; אך אפשר לומר בביטחון

גמור, כי האש תיפתח מחדש גם משם. היתה זו פעולה בעלת ערך תכסיסי, מקומי, רגעי וחולף. אם בגלל מבצע 'כנרת' לא נקבל אותה כמות נשק, אשר אולי הובטחה לנו, אם הובטחה, או נקבל אותה באיחור זמן – מה היה, בסופו של דבר, שיקולה של הממשלה?⁵⁸

ביקורת דומה, אם כי גלויה פחות, העלו גם חברי אחדות-העבודה, אף הם ממצדדי הקו האקטיביסטי בהנהגה. עמדתם בקשר לפעולת כנרת הובילה את בן-גוריון להביע לפני ישראל גלילי, מראשי אחדות-העבודה, 'פליאה על יחס חבריכם (בממשלה) לפעולת כנרת'.⁵⁹ בתגובה מבהיר גלילי לבן-גוריון כי הביקורת של שרי אחדות-העבודה לא נגעה לעצם הפעולה, אלא לעיתוי שנבחר לה: 'ברי-יהודה [אחד משרי אחדות-העבודה]', 'כותב גלילי לבן-גוריון, 'השיח לפני פליאה והיא שבישיבת הממשלה צירפת אותו ואת משה כרמל אל השוללים את המבצע מעיקרו. ברי-יהודה וכן אני איננו מבינים טעמו של דבר, שהרי אין הדבר מתאים לעובדות. לדברי ברי-יהודה חיוו חברינו דעה חיובית, ברורה ביותר בעד פעולה כלפי הסורים ... אלא הטילו ספק בבחירת המועד – מבחינת התיאום עם שר החוץ במקרה זה'.⁶⁰

אכן, אין ספק שפעולת כנרת, יותר מכל פעולת תגמול אחרת, הצליחה ללכד סביבה אישים שונים מקצוות מנוגדים של הקשת הפוליטית לביקורת נוקבת כלפיה. בתוך המסכת הכוללת של התבטאויות ביקורתיות כלפי הפעולה, לא תמיד ניתן היה להבחין, באורח חד משמעי, בין אלה שהביעו התנגדות כללית לאופייה של הפעולה לבין אלה שמיקדו את ביקורתם סביב העיתוי הבלתי מוצלח שנקבע לה.

בן-גוריון, כדרכו, לא נשאר 'חייב' להאשמות הכבדות שהוטחו נגדו ונגד הרמטכ"ל, דיין, סביב פעולת כנרת. בתגובותיו נגד מבקרי הפעולה הדגיש בן-גוריון את הנקודות העיקריות האלה:

א. פעולת כנרת נערכה על רקע של התנכלויות חוזרות ונשנות מצד הסורים לדיג הישראלי בכנרת. הפעילות הסורית פוגעת בשלמות הטריטוריאלית של מדינת ישראל, ובאורח עקרוני אין הבדל בינה לבין פלישת צבא של מדינת אויב לתחומי המדינה: 'בפועל', אומר בן-גוריון, 'אין הבדל אם צבא זר תופס חלק מהטריטוריה שלנו, או צבא זר מטווה מקלעיו ותותחיו נגד כל אזרח המופיע בקטע הימי בתוך גבולנו, שהסורים נתנו בו עיניהם. תותח של צבא זר – מטווה לטריטוריה שלנו – דינו כדין צבא זר. זוהי פלישה – לא של חיילים, אלא של פגזים; וכאשר או"ם חסר-אונים לסלקם, ואין אנו מוכנים לוותר על חלקה של כנרת (ואסור לוותר), עלינו לסלק התותחים'.⁶¹

ב. מדינת ישראל אינה יכולה לפעול באופן ובהיקף שבו פועלים נגדה כוחות האויב; כלומר: פעולות זעירות בהיקף קטן. מדינת ישראל צריכה לפעול לאחר שנצטברו מספר מסוים של פעולות נגדה. מעבר לכך, מדינת ישראל 'מנועה' מלפעול נגד יעדים אזרחיים כפי שעושים המסתננים. היא חייבת לכוון את פעולותיה ליעדים צבאיים או משטרתיים בשטח ארץ אויב. לכן פעולותיה לובשות בהכרח ממדים גדולים יותר מן הפעולות המתבצעות נגדה: 'פעולתנו, כשהיא הכרחית לצרכי ביטחון', מסביר בן-גוריון, 'לא תוכל להיעשות במתכונת שכנינו. הם שולחים חבורות לפגוע בכל מי שייקרה בדרכם. אנו לא יכולים ולא רשאים לפגוע בציווילים,

הנמצאים מעבר לגבול. פגיעתנו תיתכן אך ורק בכוח הצבאי או המשטרתי שלהם. ... עלינו לפעול לעתים רחוקות, לאחר שנצטברו כמה וכמה מעשי חבלה ופגיעה.⁶² ג. דרך פעולה זו מערימה מטבעה קשיים על יכולת ההסברה של מדינת ישראל; אבל אל לה למדינת ישראל להירתע מפני קושי זה כאשר היא עצמה משוכנעת בצדקת דרכה. אף מדינה בעולם אינה נתקלת בבעיות ביטחון מהסוג שבו נתקלת מדינת ישראל. לכן קל להן להשיא לנו עצותיהם לנהוג במתינות: 'מדינת ישראל', אומר בן-גוריון, 'היא יחידה במינה [בהרבה תחומים] אבל אני מדבר כרגע מבחינת הביטחון הפנימי: אני לא מכיר שום מדינה בעולם שנתונה במצור מכל הצדדים, שכל שכנותיה אמנם כרתו אתה חווי שביתת נשק, אבל מפירים אותם; אשר או"ם אמנם מגנה את זה אבל איננו עושה כלום. ... אינני יודע שום מדינה בעולם שמכל עבריה שולחים אליה חבורות של מרצחים מזמן לזמן – אם לא בכל יום בכל שבוע. ... אין דבר כזה בעולם. ומכיוון שאין דבר כזה בעולם, ולאחרים אין שום ניסיון ולא עמדו בזה ... אז הם אומרים שצריך להתאפק, עצה טובה ... הורגים אנשים ... באגם שלנו – צריך להתאפק ... אינני מקבל את זה. אנחנו בדיוק כמו כל הגויים. יש לנו זכות לחיות ... [ואם] או"ם חסר-אונים או חסר רצון – אנחנו צריכים לדאוג לכך'.⁶³ ד. צה"ל לא חרג בפעולה זו מן ההנחיות שניתנו לו מידי הדרג האזרחי. אבל כאשר מבצעים פעולה אין אפשרות לחוות מראש את היקפה בפועל. מקורן של הטענות בהקשר זה נעוץ בשיקולים פוליטיים, כלומר במאבק הכולל שמנהלים אישים שונים ומפלגות נגד הרמטכ"ל דיין. בדבריו מעל דוכן הכנסת אומר בן-גוריון בהקשר זה:

נשמעו בפומבי דברי מוסר והטפה כלפי הקצונה של צה"ל: שאין צה"ל רשאי לפעול על דעת עצמו, כי אין הצבא אלא זרוע הביצוע של המדינה, והוא כפוף להוראות הממשלה, ורק בסמכות הממשלה להפעילו במקרים מסוימים. הדברים האלה כשלעצמם נכונים, אבל צה"ל ומפקדיו אינם זקוקים להטפה זו. והטפה זו, בעל-פה ובכתב, מצד אנשים שאינם בקיאים במצב הדברים, עלולה לשפוך אור כוזב ומתעה על צה"ל.⁶⁴

ה. מדינת ישראל חייבת להתייחס בחומרה רבה לפגיעה באזרחיה בכל מקום ברחבי המדינה. בן-גוריון היה חדור הכרה כי גורלה של מדינת ישראל כולה תלוי במידה רבה ביכולת עמידתם של מתיישבי הספר.⁶⁵ על רקע זה הוא מוצא לנכון למתוח ביקורת אישית חריפה על אלה מבין מבקריה של פעולת כנרת החיים במרכז הארץ ואשר, לדעתו, אינם מגלים רגישות מספקת לעול הביטחון הכבד הרובץ על מתיישבי הספר. בכווננו את דבריו לג' שוקן, עורך הארץ, אומר בן-גוריון:

אני יודע שיש הבדל בין בעלי עיתון חשוב וסופריו ובין דייגים בכנרת. בעל העיתון הוא בן-טובים, איש משכיל ועסקן חשוב, ודייגי הכנרת הם אנשי עבודה פשוטים, המתפרנסים מעבודתם הקשה על גלי הכנרת. אבל ממשלת ישראל חייבת להגן גם על חיי דייג פשוט, העושה מלאכתו באמונה, וגם להבטיח זכויותיה הריבוניות על ים כנרת לא פחות מאשר בתל-אביב. ... כמה מן המתיימרים להדריך את דעת הקהל ממענותיהם השאננים בתל-אביב אינם מבינים האמת האלמנטרית, ואולי הטראגית, שבלי הגנה יעילה על גבולות ישראל, אין גם ביטחון לתושבי תל-אביב. ... כולנו, כל תושבי הארץ, ממטולה ועד אילת, יושבים בסירה אחת, וגורל אחד לכולנו.⁶⁶

ו. העיתוי לפעולה נקבע לאור העובדה שעתה זו עונת הדיג בכנרת, ונוכח העובדה שהדייגים הותקפו בידי הכוחות הסוריים הנמצאים מזרחית לכנרת. אשר להיבט המדיני שהיה לבחירת עיתוי זה, מציג בן-גוריון שני טיעונים מרכזיים:

1. אין ליחס לעיתוי הפעולה משמעות כה גורלית עבור מדינת ישראל; זאת מן הסיבה הפשוטה שארצות הברית ממילא לא התכוונה לספק לישראל נשק: 'אמריקה', כך טען בן-גוריון מספר שנים מאוחר יותר, 'לא נתנה לנו נשק כל הזמן. אמריקה סירבה לתת לנו נשק משך שנים – כאשר לא היה מבצע כנרת, ולא היה שום דבר. ... אני לא חושב שארצות הברית היתה נותנת לנו נשק אילולא עשינו מה שעשינו בכנרת.'⁶⁷ כאשר נטען בפניו כי שגריר ישראל בארצות הברית באותה תקופה, אבא אבן, הציג הערכת מצב שונה לגבי עמדת הממשל בסוגיה זו, השיב בן-גוריון: 'אם הוא חושב כך, לדעתי הוא טעה. זו לא הפעם היחידה שטעה.'⁶⁸

2. עיתוי הפעולה לא נקבע בהיסח הדעת. אילו בוצעה הפעולה לאחר שהממשל האמריקני היה מקבל החלטה חיובית לגבי אספקת נשק למדינת ישראל, תגובותיה של ארצות הברית נגד הפעולה היו קשות עוד יותר; זאת משום שהממשל היה רואה בכך ניסיון להוליך אותו שולל; כלומר: קודם להבטיח החלטה חיובית בעניין אספקת הנשק, ולאחר מכן לבצע הפעולה. מכיוון שבכל מקרה אמור לחלוף זמן לא מועט מרגע קבלת ההחלטה, ועד לאספקה בפועל, הרי החלטה זו ניתנת לשינוי: 'ידעתי', אומר בן-גוריון, 'שבאותו יום צריך דאלס לתת תשובה לשר החוץ שלנו בעניין הנשק, ועשיתי זאת דווקא באותו יום. ... אילו היה הדבר נעשה לאחר שניתנה התשובה, מלבד הרגוזו שהוא [דאלס] היה יכול לרגוז על עצם הדבר, הוא היה יכול לרגוז [גם] על מעשה הרמאות: הוציאו ממנו תשובה [חיובית], ולמחרת באים ועושים מעשה כזה. היות ודאלס לא נושא בכיסו מטוסים וטנקים – זו רק תשובה.'⁶⁹

יחד עם זאת מתברר, כי למרות עמדתו הנחרצת כלפי חוץ, גם בן-גוריון עצמו לא היה שלם לחלוטין עם העיתוי שנבחר לפעולה. בהופעתו לפני פורום מפלגתי מצומצם, זמן קצר לאחר הפעולה, מסרב בן-גוריון להתייחס באורח ישיר לסוגיה זו: 'אני יודע', הוא אומר, 'אפשר לשאול שאלה, ואינני רוצה להיכנס כרגע לזה: יש לשקול מתי, איפה, באילו נסיבות [לבצע הפעולות]. נכון. אני מודה בזה, אבל אינני רוצה יותר מדי להרחיב את הדיבור בעניין זה.'⁷⁰ במכתב שהוא משגר לאבא אבן בעקבות הפעולה נותן בן-גוריון ביטוי מפורש יותר לספקות שקיננו בו בהקשר זה:

הסכרת ענייננו אינה קלה, ודרוש מאמץ רב וממושך. אין להירתע מתגובה ראשונה עוינת, אם רק בעצם הדבר הצדק, התבונה וההכרה הם לצדנו. כך היה הדבר במבצע כנרת. אפשר אולי לערער על בחירת הזמן (timing). לצערי הרב נקבע הדבר על ידי עונת הדיג. בתקופה זו דייגי הכנרת זקוקים לגדה המזרחית, ובתקופה זו הם הותקפו על ידי האויב.⁷¹

במגעיו עם גורמי חוץ, לעומת זאת, היה בן-גוריון, ככל הנראה, הרבה יותר גלוי בהתבטאויותיו בסוגיה זו. בעקבות שיחותיו עם בן-גוריון, העריך שגריר ארצות

הברית בארץ, כי בן-גוריון חש רגשות חרטה סביב מאפיינים שונים של הפעולה, וכי הוא מודע היטב לכורח להביא בחשבון ביתר שאת שיקולים בעלי אופי מדיני נרחב בהכרעות על פעולות תגמול:

נראה שבן-גוריון מכיר בחומרת השגיאה שעשה ביחס לפשיטת טבריה [הכוונה למבצע כנרת], וההשפעה המזיקה שיש לכך על בקשת הנשק של ישראל. חשתי כי הוא שואף להנחיל לי הרגשת ביטחון כי בעתיד יימנע מלנקוט בפעולות כל כך לא מחושבות וכל כך מוטעות מבחינת עיתויין. על אף שנמנע מהתייחסות לאירוע עצמו, הרי לפחות בשלוש הזדמנויות שונות, ציין את הצורך של ישראל להתחשב ב'מרכיבים פוליטיים רחבים יותר' של הבעיה הערבית-ישראלית, ולצורך של ישראל 'שלא להיות אדישה לצרכים הרחבים יותר של האנושות, ולא להביא בחשבון רק את מערכת יחסיה עם שכנותיה בלבד'. לאחר מכן העיר: 'ייתכן ועשינו שגיאות, אך כולנו בני אנוש. ... הרגשתי שהיתה זו מצדו מעין בקשה דרמאטית להבנה – במידה מסוימת אף תוך הבעת חרטה – על האופי החפז והעיתוי האומלל של פשיטת טבריה [מבצע כנרת], תוך מתן הבהרה ממנה השתמע כי בעתיד הוא יהיה זהיר יותר ומתחשב יותר בהשפעות [פעולותיה הצבאיות של ישראל] על מדיניות ארצות הברית – הן בהקשר הבינלאומי, והן בהקשר האזורי.⁷²

קשה לנו להעריך באיזו מידה, אם בכלל, אכן השפיעה פעולת כנרת והביקורת הסוחפת שהתלוותה אליה על תפיסותיו של בן-גוריון בקשר למדיניות התגמול בכלל ולשאלת 'מיקומם' של שיקולים מדיניים במסגרת זו בפרט. מעניין לציין כי בהתייחסות מאוחרת שלו לפעולת כנרת נטה בן-גוריון להמעט מאופייה של המחלוקת שנתגלעה סביבה. מחלוקת זו, כך טען, נבעה ישירות מן הרקע האישי השונה של הדמויות העיקריות שהיו שותפות לה (משום מה בחר בן-גוריון למקד את המחלוקת סביב משה דיין ואבא אבן, ולא בינו לבין משה שרת). בהתייחסותו למחלוקת זו אומר בן גוריון:

משה דיין היה כל הזמן ב'הגנה' ובצבא. אבן עשה כל הזמן ביחסי חוץ. ... וטבעי הדבר שאדם ששקוע באיזה עניין רואה את הדבר הזה במרכז. טבעי הדבר שאבן רואה קודם כל היחסים עם עמים אחרים, וטבעי הדבר שחייל רואה מקודם עניין יחסי הכוח. אינני בטוח שאם תעמוד שאלה קונקרטיים – אזי שניהם יחלקו בה. ... אני יודע למשל, שאבן – לבו לא היה שלם עם מבצע כנרת; ולא רק אבן, גם נציגים בממשלה. ... אבל אני שמעתי את ההגנה של אבן בעצרת או"ם על מבצע כנרת והוא שכנע אותי.⁷³

הערות

1. כתב בהקשר זה ירוחם כהן, אשר שימש קצין קישור לזימון הפגישות עם המצרים במסגרת ועדת שביתת-הנשק המשותפת: 'רבות היו הסיבות לחדירת המסתננים מרצועת עזה לשטחנו. אך אחת מהן, והחשובה ביותר עבור ישראל, היתה העדר סימון ברור של קו

- הגבול בין ישראל למצרים באזור רצועת־עזה. 'י' כהן, 'התווית הגבול בין ישראל למצרים: התקדים של 1949', מערכות, 294–295 (יולי 1984), עמ' 11.
2. תיק נאומים, 17 ביוני 1951, ארכיון המכון למורשת בן־גוריון, קריית שדה בוקר [להלן: אב"ג].
3. ועדה מדינית, 24 ביולי 1952, ארכיון מפא"י, בית ברל. במקום אחר, באותה תקופת זמן, אומר בן־גוריון: 'לרוב באים המסתננים על פי יוזמתם הם – אם לשם התנחלות בכפרים הנטושים על ידם, אם לשם גניבה ושוד, ואם לשם הברחת סחורות, כספים, סם ועוד. ... יש גם מסתננים הנכנסים לישראל רק לשם מעבר מרצועת עזה לאזור חברון או לעבר הירדן או מן המשולש ללבנון'. תיק נאומים, 28 באוגוסט 1952, אב"ג. על פי דו"ח בריטי סודי עצרה ירדן בתקופה שבין ינואר 1952 ועד אוקטובר 1953 כ־3524 איש באשמת הסתננות או ניסיונות להסתננות. 'Note on Jordan-Israel Border Relations, June 1952-October 1953, FO 371/104791, December 1953
4. התייעצות שגרירים, 25 באוגוסט 1953, תיק 2446/7/7, גנוך המדינה.
5. דגש מיוחד ניתן למאפייניו הייחודיים של הגבול הישראלי־ירדני, המקשים עד מאוד את חסימתו למעבר המסתננים. ראה דברי הרמטכ"ל, מקלף, בהתייעצות מדינית ב־1 אוקטובר 1952, תיק 2446/7, גנוך המדינה.
6. מכתב של מנהל מחלקת החקר במשרד החוץ לאליהו ששון, 22 במאי 1953, תיק 2408/13, גנוך המדינה.
7. התייעצות שגרירים, 25 באוגוסט 1953, תיק 2446/7/7, גנוך המדינה.
8. שלמה הלל, הוועדה המדינית, 29 באפריל 1954, ארכיון מפא"י, בית ברל.
9. מ' עמית, 'מערכת סיני – מבחנו הראשון של צה"ל כצבא סדיר', מערכות, 306–307 (ינואר 1987), עמ' 2.
10. תיק נאומים, 5 ביולי 1955, אב"ג.
11. *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, XIV, March 4, 1955, p. 84
12. *Ibid.*, March 1, 1955, p. 76
13. משה דיין, 'פעולות צבאיות בימי שלום', ארכיון הקיבוץ המאוחד, חטיבה 125 מ, סדרה 9, מיכל 14. נוסח שונה במקצת של הדברים מופיע גם במערכות, קי"ח–קי"ט (ניסן תשי"ט), עמ' 54–61. הערכה דומה מציג גם דוד בן־גוריון: 'כל זמן שהפליטים לא ייושבו בארצות ערב, ולא ייכרת שלום ביננו ובין שכנינו, יהיו הפליטים גורם מטריד, מרגיז, ופטר לסכסוכים'. תיק נאומים, 17 ביוני 1951, אב"ג. במקום אחר הוא אומר: 'כל זמן שלא יושג שלום, והפליטים לא ייושבו בארצות ערב ... ההסתננות תהיה מכת מדינה חמורה.' תיק נאומים, 28 באוגוסט 1952, אב"ג.
14. יצחק בן־אהרון, מועצת הקיבוץ המאוחד ביגור, ארכיון הקיבוץ המאוחד, 9 באפריל 1954, חטיבה 5, תיק 3, מיכל 15.
15. על־פי אחד המחקרים המתבסס, לדבריו, על נתונים של דובר צה"ל, בתקופה שמתום מלחמת העצמאות ועד מבצע 'קדש' נהרגו בשל פעולות עוינות 222 אנשי צבא ו־580 נפצעו. כמו כן נהרגו 264 אזרחים, ו־477 נפצעו. C. Perry, *Geography, Demography, and Casualty Expectations: Determinants of Israel's Political-Military Strategy*, Ph.D. Thesis, Fletcher School of Law and Diplomacy, Medford, Mass. 1977, p. 229

16. ישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, 5 בינואר 1956, ארכיון ההסתדרות, בית לבון.
17. תיק פרוטוקולים, 4 ביולי 1962, אב"ג.
18. שלמה הלל, ועדה מדינית, 27 בדצמבר 1955.
19. דיין, 'פעולות צבאיות בימי שלום', לעיל הערה 13.
20. ועדה מדינית, 15 באפריל 1954, ארכיון מפא"י, בית ברל.
21. שם, שם. ביומנו (9 באפריל 1954) כותב שרת: 'השאלה אם מעשי תגובה מונעים התפרעויות חדשות לא הוכרעה לאור הניסיון.' מ' שרת, יומן אישי, תל-אביב, 1978, עמ' 446.
22. שם, שם.
23. שם, שם.
24. י' פולס, 'תקופת שרת במדיניות החוץ – יחסיו עם ארצות ערב', הארץ, 19 ביולי 1956.
25. ועדה מדינית, 15 באפריל 1954, ארכיון מפא"י, בית ברל.
26. שלמה הלל, ועדה מדינית, 29 באפריל 1954.
27. שרת, יומן אישי, 11 באפריל 1955, עמ' 923.
28. בשיחה עם שגריר ארצות הברית במצרים מגדיר שר החוץ המצרי מחמוד פאווי את פעולת עזה כ'פעולה החמורה ביותר מאז חתימת הסכמי שביתת הנשק'. לדעתו, פעולה זו עולה בהרבה בחומרתה על פעולת קיביה. בשיחה גם מבהיר פאווי כי למרות רצונו במתינות הוא חושש עד מאוד שהאירועים יתפתחו באורח שונה. מברק משגרירות ארצות הברית בקהיר אל מחלקת המדינה, 1 במאוס 1955, *FRUS*, XIV, op. cit., p.80.
29. ועדה מדינית, 16 באוקטובר 1955. ד"ר מרדכי בר-און, ששימש ראש לשכת רמטכ"ל בתקופה זו, מציג הערכת מצב קרובה למדי: 'למרות הרושם הברור, שהמצרים ניצלו לצרכים תעמולתיים את הזעזוע שגרמה להם פעולת עזה, והפריוו בהצגת אירוע זה כתפנית מהפכנית ביחסיהם הבינלאומיים, וכגורם מסובך ראשי בקורותיה של מלחמת סיני, ואף שקשה לעמוד בצורה מוסמכת על סדר האירועים ולוח הזמנים, קשה שלא להתרשם מהעדויות, שאמנם גרמה פשיטת צה"ל זעזוע ניכר בקהיר, ודחפה את נאצר ואת חבריו לשנות סדרי העדיפות שלהם, לשקול מחדש את בעיות יחסיהם עם ישראל, ואולי אף האיצה בהם להקדים ככל האפשר את חימוש צבאם.' מ' בר-און, 'העיסקה הצ'כית-מצרית – שאלה של תארוך', מערכות, 306-307 (ינואר 1987), עמ' 19.
30. תיק פרוטוקולים, 27 בספטמבר 1959, אב"ג.
31. תיק התכתביות, 12 בדצמבר 1970, אב"ג.
32. א' כפיר וי' ארו, שיחות עם משה דיין, רמת גן 1981, עמ' 30.
33. דיין, 'פעולות צבאיות בימי שלום', לעיל הערה 13.
34. עמי אסף, ועדה מדינית, 29 באפריל 1954.
35. דיין, 'פעולות צבאיות', לעיל הערה 13.
36. שם, שם.
37. ועדה מדינית, 15 באפריל 1954, ארכיון מפא"י, בית ברל.
38. שם, שם.
39. ועדה מדינית, 12 במאי 1954. בהתייחסותו להשלכות מדיניות התגמול על סיכויי השלום כותב י' פולס: 'צריך להתחשב בעובדה, שפעולות התגמול, שמספר הקרבנות שהן תובעות

- בקרב האוכלוסייה הערבית הבלתי-לוחמת הופך אותן לטבת, משלהבת מחדש את שנאת הערבים לישראל, ומרחיקה את המועד בו תהא ממשלה ערבית, זו או אחרת, נכונה לחשוב על שלום בר-קיימא. פולס, 'תקופת שרת במדיניות החוץ', לעיל הערה 24.
40. מרכז מפא"י, 11 בספטמבר 1958, ארכיון מפא"י, בית ברל.
41. שרת, יומן אישי, 25 במאי 1955, עמ' 1018.
42. תיק התכתבויות, 19 בדצמבר 1955, אב"ג.
43. תיק נאומים, 19 בינואר 1952, אב"ג.
44. תיק התכתבויות, 19 בדצמבר 1955, אב"ג.
45. פולס, 'תקופת שרת', לעיל הערה 24.
46. ועדה מדינית, 15 באפריל 1954, ארכיון מפא"י, בית ברל.
47. התייעצות מדינית, 1 באוקטובר 1952, תיק 2446/7, גנוך המדינה.
48. זאת, כמובן, בניגוד לדעת שרת שלפיה 'כל מבצע רציני מצדנו מחייב הכנה יסודית של דעת הקהל'. שרת, יומן אישי, 5 באוקטובר 1955, עמ' 1192.
49. אומר בהקשר זה מ' שרת: 'כאשר אנו עושים איזה מעשה, לא אנו מפרסמים אותו ... יוזמת הפירסום היא לצד שכנגד, ואז הוא מפרסם זאת כפי שהוא רוצה ... זה מיד מסלף את התמונה'. ועדה מדינית, 15 באפריל 1954, ארכיון מפא"י, בית ברל.
50. ועדה מדינית, 12 במאי 1954, ארכיון מפא"י, בית ברל.
51. פולס, 'תקופת שרת', לעיל הערה 24.
52. ועדה מדינית, 15 אפריל 1954, ארכיון מפא"י, בית ברל.
53. פולס, 'תקופת שרת', לעיל הערה 24.
54. ועדה מדינית, 27 באפריל 1954, ארכיון מפא"י, בית ברל.
55. ועדה מדינית, 27 בדצמבר 1955, ארכיון מפא"י, בית ברל.
56. שם, שם. בהמשך דבריו אומר שרת: 'חשבתי את ההחלטה לעשות את מבצע כנרת משגה חמור ... כאשר מבצע זה הוצא אל הפועל כליל אותו יום שבו עמדתי לקבל תשובה בעניין הנשק. ראיתי בהחלטה זו ליקוי מאורות. ... בפעם הראשונה בחיי עמדתי בסכנת התמוטטות גמורה'. שם, שם. ביומנו כתב שרת: 'סלפן אהוד: בוצעה פעולת תגמול בסוריה. ... חשך עולמי. ... שוב רושם של שאיפת דם רב והתגרות למלחמה. לא קדם למבצע שום הרג, לא היחה שום הכנת דעת קהל ולא נמסרה שום הודעה מוקדמת'. שרת, יומן אישי, 11 בדצמבר 1955, עמ' 1307.
57. בישיבת הוועדה המדינית אומר בן-גוריון: 'בוועדת החוץ והביטחון שלשום ... הושבתי על ספסל הנאשמים. המאשים העיקרי היה מנחם בגין, והוא ביקש ממני להחזיר את התיק. ... הוא נגד שאהיה כממשלה'. ועדה מדינית, 28 בדצמבר 1955, ארכיון מפא"י, בית-ברל.
58. דברי הכנסת, ישיבה 50, כנסת III, 21 בינואר 1956, עמ' 681-682.
59. ארכיון הקיבוץ המאוחד, חטיבה 15, גלילי, יד טבנקין.
60. שם, שם.
61. תיק התכתבויות, 19 בדצמבר 1955. אב"ג.
62. שם, שם.
63. ועדה מדינית, 28 בדצמבר 1955, ארכיון מפא"י, בית-ברל.
64. דברי הכנסת, ישיבה נ', י"ח בטבת תשט"ז (2 בינואר 1956) עמ' 674. במקום אחר מוסיף

בן-גוריון: 'בוועדת חוץ וביטחון הושבתי על ספסל הנאשמים... טענה אחת היתה של חזן [מראשי מפ"ם] שלו יש אינפורמציה שהצבא קיבל ידיעה [פקודה] לעשות פעולה מצומצמת, אבל מישוהו הרחיב את הפעולה. זו קמפניה [מערכה] שמתנהלת במפלגות אחרות, ושלצערי ולתמהוני חדרה גם למפלגה [מפא"י] נגד הרמטכ"ל. אני הודעתי לו, שהפעולה נעשתה בדיוק לפי הוראות שניתנו עליידי. ועדה מדינית, 28 בדצמבר 1955. ארכיון מפא"י, בית-ברל.

65. באחד מנאומיו אומר בן-גוריון בהקשר זה: 'גורל יישובים אלה [יישובי הספר] זה גורל כל היישוב. לאסוננו הם רחוקים. יושבים ארבע מאות אלף איש בתל-אביב. כל אחד מהם יודע בביטחון מוחלט, כי המסתנן לא יבוא לשם. אבל הם אינם יודעים, שאם חלילה כפריים אלה יברחו – נסתם הגולל גם עליהם.' תיק נאומים, 4 בדצמבר 1954, אב"ג.

66. דברי הכנסת, ישיבה נ', י"ח בטבת תשט"ז (2 בינואר 1956) עמ' 675.

67. תיק פרוטוקולים, 27 בספטמבר 1959, אב"ג.

68. שם, שם.

69. ועדה מדינית, 28 בדצמבר 1955, ארכיון מפא"י, בית ברל.

70. שם, שם.

71. תיק התכתבויות, 19 בדצמבר 1955, אב"ג.

72. מברק משגרירות ארצות הברית בתל-אביב למחלקת המדינה, 10 בינואר 1956, *FRUS*,

XV, Arab-Israeli Dispute, January 1-July 26, 1956, p. 19. קודם לכן דיווח השגריר

כי ב-16 בדצמבר 1955 כינס בן-גוריון את פורום המטכ"ל, ובישיבה זו הודיע להם

בן-גוריון כי בחודשים הקרובים (על פי גירסה אחת 'חודשיים – שלושה', על פי גירסה

אחרת – 'שלושה-ארבעה חודשים') צה"ל יהיה חייב לגלות איפוק חמור לאורך הגבול,

למרות קשיים והתגריוות. חודשים אלה, כך הסביר בן-גוריון לשומעיו, לדברי הדיוות, יהיו

מכריעים לגבי משלוחי הנשק לישראל ועתידה של ישראל ככלל, *FRUS*, XIV,

December 23, 1955, p. 883. הערכה דומה, אך מרחיקת לכת יותר לגבי עמדותיו של

בן-גוריון בעקבות פעולת כנרת, מציג שגריר בריטניה בישראל: 'ההתקפה הפרועה

והבלתי-נחוצה על הכוחות הסוריים בסוף השנה שעברה עוררה ביקורת נרחבת ודאגה

בישראל. לכן, היה סביר להניח כי בן-גוריון עצמו היה מוכן להרהר שנית לגבי תכונתה של

מדיניות המבוססת על פעולות תגמול'.

73. תיק פרוטוקולים, 27 בספטמבר 1959, אב"ג.